

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
RAKENDUSLINGVISTIKA OSAKOND

Svetlana Sergejeva

PEIPSIMAA VANAUSULISED LÄBI AEGADE – RAHVAKULTUUR JA ELU

Magistritöö

Juhendaja Szilárd Tibor Tóth

Tartu 2018

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. ÜLEVAADE VANAUSULISTE LEVIKUST PEIPSIMAAL	6
1.1. Venelaste tulek Peipsi rannikule	6
1.2. Vene kiriku lõhe XVII sajandil	7
1.3. Vanausuliste levik Peipsimaal	8
2. RELIGIOON JA RAHVALUULE	11
2.1. Peipsimaa rahvaluulest.....	11
2.1.1. Ivan Zavoloko ja Pulheria Baranina	12
2.2. Jututraditsioon	14
2.3. Legendid	15
2.3.1. Muinasjutulaadsed legendid	16
2.3.2. Pühakulegendid.....	18
2.3.3. Kirjandusliku algupäraga legendid	21
3. VANAUSK EILE JA TÄNA.....	23
3.1. Vanausulised läbi aegade	23
3.2. Vanausk tänapäeval	24
3.3. Vaimse kultuuri säilitamine. Religioon ja haridus	26
3.4. Vanade tavade säilitajad	28
3.5. Peipsimaa uurimine..	29
KOKKUVÕTE.....	32
SUMMARY	36
KASUTATUD KIRJANDUS	38
LISAD	40
Lisa 1. . Peipsimaa vene asutused	40
Lisa 2. Psalm 51. I. Zavoloko õrikust.....	41
Lisa 3. 9 dogmaatilist alust.....	42
Lisa 4. Ajakirja „Родная старина” tiitelleht.....	43
Lisa 5. Dokumentaalfotod	43
Lisa 6. Peipsimaa palvemajad	47
Lisa 7. Iossif Jotkin näitab viiesaja aasta vanust raamatut	49
Lisa 8. Vanausuliste ikoonid	50
Lisa 9. Lestovka	52
Lisa 10. Video (videolõik filmitust).....	53

SISSEJUHATUS

Mis on ja millest koosneb rahvakultuur? Millised on kultuuri tekkimist, olemust ja püsivust tingivad tegurid?

Kuidas võiks määratleda kultuuri kui fenomeni? Esiteks pole see mitte üksiknähtus, vaid erinevate ilmingute kompleks, mis moodustab mitmekülgse ja sellega täiusliku terviku.

Üks tähtsamaid kultuurinähtusi on vaidlemata religioon, mis sama hästi nii ühendab rahvast sama religiooni tunnistavate teiste rahvastega, kui teisalt ka eristab, sest iga kollektiiv vaatleb ükskõik millist maailmareligiooni õpetust läbi oma traditsiooni, oma pärimuse prisma.

Kultuuri teiseks tähtsamaks osiseks on rahvalooming. Just rahvapärimus, rahvaluule määratleb rahvuse, toob esile "oma" rahva eripära võrdluses teiste rahvastega. Kuidas üks rahvas, või meie juhul, üks suur inimrühm kohandab neid kaht kultuuriilmingut oma üldise maailmavaate ning mõtteviisiga.

Sõnaühend „Peipsimaa venelased“ assotsieerub paljudel eelkõige vanausulistega. See vastab tõele, sest suurem osa kogu elanikkonnast on vanausulised. Kas Peipsimaa venelased ei ole siis samasugused nagu mujal elavad venelased? Mitte päriselt, sest viimase kolmesaja aasta jooksul arenes nende kultuur teisiti.

Mind hakkas see teema huvitama siis, kui otsisin vastust küsimusele, kuidas Peipsimaal võis omavahel põimuda nii palju erinevaid nähtusi, kuidas võisid kokku sulada kauaaegsed traditsioonid ja kaasaegne elu.

XX sajand kustutas palju piire riikide, rahvaste ja kultuuride vahel. Kuidas see puudutab Peipsimaad? Maad muidugi mitte, kuid muutused toimusid inimeste suhtumises erinevatesse konfessioonidesse ning eelkõige toimus varasemast ajast samal pinnal elavate ortodokside, vanausuliste ja luterlaste suur kokkusulamine.

Käesoleva töö eesmärgiks on anda ülevaade vanausuliste kultuuri arengust Eestis ja näidata, kuidas vanausuliste kultuur eksisteerib koos teiste kultuuridega. Sest see moodustabki Peipsimaa venelaste kultuuri. Siin ei tule käsitleda kultuur kogu oma tervikus, vaid osa sellest, nimelt religioon ning traditsioonid. Need koosnevad omakorda nii sellest, mis on kunagi

Venemaalt kaasa toodud koos vanade ikoonide ja raamatutega kui ka naabritelt üle võetust. Sest kolm sajandit tagasi ei tulnud nad tühjale ning asustamata maale.

Eesti põliselanikest, kes oma keele ja meele poolest uusasukatest palju erinesid, said mõistvad naabrid, kes ei suhtunud tulnukatesse tõrjuvalt ega vihavaenuga. Uustulnukad võtsid eestlastelt kasutusele uusi tööriistu, majanduse korraldamise viise ja muudki. Vene keelde tuli hulk uusi sõnalaene. Teisalt olid uued elanikud muutuste suhtes üsna ettevaatlikud. (Näiteks, ortodoksid sellepärast, et oma kogudustega, uhkete kirikutega ning suhteliselt rohke preesterkonnaga arvasid nad ennast tsaarivõimu esindajateks, kõige puhtama kristluse säilitajateks.)

Vanausulistel olid enese säilitamiseks traagilisemad põhjused. Venemaa piirimaile tõrjutud vanausulised tahtsid säilitada seda, mida tsaarivõim ei saanud neilt ära võtta, hävitada ega maha põletada. Nii sündisid ranged dogmad, mille põhiideeks oli kujutelm, et ainult vana usk (mida vanausulised ise nimetavad õigeusuks, ortodokse seevastu hoopiski nikoniaanlasteks) on tõelise kristluse väljendusvorm, kuna kõik muu on ebaõige ning ketserlik. Sellepärast tulles võõrale maale, eraldusid vanausulised ka kohe teistest venelastest.

Tihti süüdistatakse vanausulisi üleliigses fanatismis. Kuivõrd õige see on? Muidugi, fanatism oma erilisel moel on iga religioonitunnistuse inetu vorm. Kuid just sellele tuginedes säilitasid vanausulised oma rahvuse, kultuuri ja usu. Aeg on palju muutunud. Tänapäeval ei ohusta vanausulisi keegi. Ka vanausulised ise on seetõttu muutunud palju tolerantsemaks.

Antud eesmärgi saavutamiseks oli vaja lahendada järgmised **ülesanded**:

1. Uurida vastavasisulist kirjandust ja ajaloolisi materjale.
2. Uurida vanausuliste Eestisse tuleku põhjusi.
3. Uurida vanausuliste kogukonna arengu dünaamikat mitme sajandi jooksul.
4. Analüüsida Peipsimaalt pärinevaid rahvaluuletekste žanrite kaupa.
5. Intervjueerida vanausulisi ja luua lühifilm.

Töö ülesehitus. Käesolev töö koosneb kolmest osast. Esimene osa annab üldülevaate vanausuliste levikust Peipsimaal. Teises osas analüüsitakse Peipsimaalt pärinevaid rahvaluuletekste ja lisatakse mõned kommentarid. Suurim osa näidetest pärineb Eesti Rahvaluule Arhiivi Vene rahvaluulekogust (ERA, Vene). Kolmas osa on pühendatud sellele, et jälgida, kuidas religioon mõjutab inimese elu.

Tööle on lisatud videointervjuud, mis on lindistatud Peipsimaa külades kümne aasta jooksul (materjal töö autori valduses), illustratsioonid ja kasutatud kirjanduse loetelu.

1. ÜLEVAADE VAN AUSULISTE LEVIKUST PEIPSIMAAL

1.1. Venelaste tulek Peipsi rannikule

Tänapäeval pole meil täpseid andmeid selle kohta, millal Peipsi läänerannikule tekkisid esimesed vene asundused.

Enne XII sajandit elasid siin ranniku lääneosas eestlased ja idaosas vadja sugulashõimud, kelle hulka aastatuhande keskel segunesid ka idaslaavlased (krivitsid). Nad liikusid edasi läände, maile, mis olid tol ajal eestlaste poolt veel püsivalt asustamata ning kus vaid ajutiselt peatusid kalurid. Alles XVI sajandil tekkisid siin esimesed vene külad, kuid nende elanikud assimileerusid üsna kiiresti eestlastega, säilitades vaid oma vene usu. Järgmise sajandi alguseks säilis puhtalt venekeelsena üksnes Nina küla.

Pärast Põhjasõda olid tühjaksrüüstatud Peipsimaale uued elanikud teretulnud. Ja neid tuligi: nii mujalt Eestist, Vene- ja Valgevenemaalt, isegi Poolast. Oma rahvuse püsivusest räägivad eestipärased külanimed, kuigi venepäraste variantidega (Lisa 1). Teiselt poolt säilis siiski ka kaasatoodud usk.

Sajandi teisel poolel hakkasid Vene keisririigi pärismaile liikuma venelased, kes põgenesid patriarh Nikoni (1605 – 1681) ja tsaar Aleksei Mihhailovitši (19.03.1629 – 29.01.1676, vene tsaar aastast 1645, Mihhail Fjodorovitši poeg) poolt läbiviidud kiriku- ja riigireformide eest. Pärast kirikumurrangut pidid nad valima kahe võimaluse vahel: kas enese ärapõletamine või siis põgenemine Siberisse, aga ka Põhja-Venemaa territooriumile. Alternatiivseks võimaluseks oli küüditamine või vangla (Daniluškin 1997).

Nii praegune Läti kui ka Eesti võtsid lahkelt vastu uustulnukaid, sest kummagi luteriusulise maa elanikke ei huvitanud vene kiriku reformid. Oli vaba maad, oli palju tööd ja oli ka suhteline usuvabadus.

Vanausulised asusid elama Peipsi läänerannikul oma küladesse. Tekkisid ka uued kogudused. Igaüks leidis endale tööd. Elanikud tegelesid kalapüügiga, väiksemal määral ka karjapidamisega. Hiljem ei piisanud meestele omast Peipsi kalast ja nad suundusid Laadoga ja Oneega järvedele ajutist tööd otsima. Naiste hooleks jäi lastekasvatus ja aiapidamine.

XIX sajandist peale siirdusid noored linna endale tööd otsima. Seal said nendest peamiselt kivimeistrid. Lapsed, tüdrukud ja väiksemad poisid käisid eesti taludes karjasteks.

Linnastumise ja tööstuse arenguga jäi alles üksainus tegur, mis eraldas neid teistest. See tegur oli usk (Anderson 1937).

Kokkuvõtteks võib öelda, et Peipsi rannik asustati venelaste poolt mitme lainega ligi nelja sajandi jooksul. Peipsimaa on geograafiliselt Eesti pinnal, aga oma keele ja usu poolest siiski rohkem venepärane. (Säilinud on palju vanavene usu, keele ja kommetega seotud talitlusi). Kõik see toimus üsna loomulikult, nagu oleks see maa algusest peale määratud ja õnnistatud meie esiisade jaoks.

Võib-olla see on liiga idealiseeritud kujutelm? Olen kohalik elanik ja mul jääb tõesti selline mulje, et Peipsimaal on leitud oma koht ja kodu. Veel suuremal määral tunnistavad seda möödunud sajandid.

1.2. Vene kiriku lõhe XVII sajandil

Niinimetatud vana usu eraldumise põhjuseks oli XVII sajandil toimunud Vene kiriku murrang, mille aluseks olid poliitilised tegurid.

Kõige tähtsam neist oli Aleksei Mihhailovitši uus sise- ja välispoliitika suund, mille põhimõtteks oli idee, et tsaar on Jumala poolt valitud kiriku- ja riigipea. Seetõttu hakkas Aleksei pretendeerima kogu õigeusu kiriku valitseja kohale. Tagajärjeks oli see, et kõik mis oli algupärane ja venelaslik kuulutati ebaõigeks. 1649. a saabus tsaari kutsel Venemaale 30 kirjatundjat Kreekast. Nad tulid, et parandada vigu vene kirikukirjanduses. Vigu oli päris palju, aga paljud neist olid puhtgrammatilised vead või näpuvead. Kuid samas püüti parandada ka rituaalide korda, mis aja jooksul olid palju muutunud, võrreldes Kreeka kirikus kasutatavate rituaalidega (Anderson 1937).

Reformide vastu oli patriarh Iossif (Иосиф, ? – 1652, Moskva) ning rahvas. 1652. a saab aga patriarhi koha Nikon, kellest sai tsaari kreeka „poliitika“ pooldaja. Aja jooksul aga selgus, et nii Nikoni isiksus kui ka tema poolt läbiviidavad reformid pole kaugeltki ideaalsed. Nimelt on kreeklastest autoriteetidele ja kirjasõna parandajatele enamasti täiesti ükskõik, mis oli vene kirikuraamatutes kirjutatud. Nad jätsid kahe silma vahele suuremad vead, aga samas väiksemaid vigu leides viskasid tulle paljud raamatud.

See oli reformide väline ja väiksem tume külg. Nikon aga läks edasi, sekkudes poliitikasse. Kõigepealt kuulutas ta ennast tsaariga võrdseks, hiljem aga tsaarist kõrgemakski.

Kui Aleksei seda märkas, oli juba hilja midagi ette võtta. Tekkis rahva vaen, tulid esimesed rahva ja aadli ülestõusud. Algasid ka esimesed repressioonid ja kohtuprotsessid.

Nikon, nähes, et tema karjääri lõpp on lähedal, pani selga musta mungarüü ning kuulutas end patriarhi ametist vabaks. Nii toimis ta ilma tsaari loata, mis oli ennekuulmatu.

Kuid Nikonil oli ka pooldajaid. Suuremas osas olid need kirikuhierarhia autoriteedid, sest vastuhakkajad olid selleks ajaks juba likvideeritud. Sellepärast läksid reformid edasi, vaatamata sellele, et Nikon oli kaotanud oma võimu. 1666. a mõistis tsaar koos Vene ja Kreeka ülema preesterkonnaga kohut endise patriarhi üle. Milliseid pretensioone sai olla kreeklastel? Nende põhiline süüdistus langes kokku tsaari omaga: oma võimupiiride laiendamine ja ületamine.

Kirikureformide kõige traagilisemaks tagajärjeks olid liiga suured inimohvrid. Esimeste hulgas sattusid tagakiusamiste alla oma usule truuks jäänud kirikutegelased, kelle seas oli kuulus Avvakum (1620 – 1681) ja tema kaaslased (Daniluškin 1998).

Ka Avvakumil oli oma triumfitund. Siis, kui Nikoni üle kohut mõisteti, Avvakumil lubati jälle Moskvasse tagasi tulla. Kuid oma agitatsiooniga pingutas protopop veidi üle ja sellepärast saadeti ta taas Siberisse. Tema ja ta kaks kaaslast põletati 1681. a ära.

Venemaa peale langes sellele ajale üsna tavaline needus — nõiajaht ketseritele. Sellega kaasnes tohutu enesetappude laine, terved külad põletasid iseend. Nad nägid selles viimast võimalust antikristlikust reaalsusest kiiremini taevariiki pääseda. Kes ei valinud vabaturma ja keda polnud veel küüditatud, need põgenesid. Varsti allusid uuele võimule viimasedki kloostrid ja kaugemad linnad.

1.3. Vanausuliste levik Peipsimaal

Vene kirik alustas 1667. aastal nõiajahti, millede ohvriteks said vana usu tunnustajad kogu Venemaal. Esimeseks Rootsi piiri taha (tol ajal Eesti oli Rootsi Kuningriigi koosseisus) põgenenud vanausuliseks oli Timogka koos viiekümne talupojaga. See toimus 1684. — 1685. aastal. Nad asutasid siin oma koguduse.

Vene riigi võimud manitsesid põgenikke tagasi tulema. Kuid rahva hulgast oli tõusnud Feodossi Vassiljev, kes sai niinimetatud „pappideta sekti“ asutajaks.

1699. a põgenes Feodossi Poolasse. Naastes 1706. a Venemaale, asutas ta suure koguduse Velikije Luki lähedal. Samal ajal toimus ka ametlik suhete katkestamine teise suure vanausuliste sektiga, kes nimetasid end pomornikeks. Põhilised erinevused kahe sekti vahel olid:

Pomoorlased (*Поморское согласие – древнеправославная поморская церковь*), mille rahvapärane paralleelnimetus брачное согласие näitab, et selle sekti järgijad võisid astuda ametlikult abiellu hoolimata sellest, et vaimulikke selleks ajaks vanausuliste hulgas enam ei olnud.

Fedossejvlased (*Федосеевское согласие – рабские*) oli sekt, mis ei tunnustanud abiellumist. Sekti arvates polnud abiellumisel ega sünnitamisel mõtet, sest niikuinii saabub maailma lõpp. Lihtsalt öeldes on pomoorid leebema ususse suhtumisega, fedossejvlased ehk jumala lapsed on rangemad, askeetlikuma eluviisiga (Anderson 1937).

1710. a saab Feodossi vürst Menšikovi käest loa asutada klooster Räpina mõisas, kuid kloostri tegevuse aeg oli lühike. Kloostri asukad andsid varju põgenenud soldatitele ja talupoegadele. Selle tegevuse pärast suleti Räpina klooster 1718. a ja neli aastat hiljem polnud seal enam ühtegi vanausulist.

Mõned neist läksid tagasi kodumaale, mõned Poolasse või Lätisse. Paljud assimileerusid eestlastega ja elavad seal tänapäevalgi. Olid ka need, kes liikusid põhja poole, Emajõe äärde ja Peipsi rannikule, kus juba olid vanausuliste kogudused — Varnjas, Kolkjas, Kallastel ja mujal. Kõik need kogudused on asustatud orjade või pomornikute sektide poolt.

Oli ka kolmas „samausuliste“ sekt, kelle põhimõtted langesid kokku ortodoksidega (seitsme sakramendi tunnustamine jne.). Tänapäeval neid enam Peipsimaal ei ole, sest nad ühinesid nikoniaanlastega. Mustvees on aga säilinud nende kirik.

Tänapäeva vene Peipsimaa kujutab endast kahteteist küla Varnjast (Tartumaal) kuni Lohusuuni (Virumaal), lisaks Piirissaar (Lisa 1). Peale vanausuliste elavad siin ka ortodoksid ja luterlased (Alatskivi, Kodavere, Omedu, Mustvee, Kauksi). Elavad heade

naabritena, kuigi varem seda ei olnud. Luteri õpetuse tunnustajate suhtes ei olnud suuri pretensioone, sest keele, traditsioonide ja eluviisi vahel oli erinevus liiga suur. Konfliktid tekkisid aga ortodokside ja vanausuliste vahel.

Ortodoksidel oli rohkem õigusi ja võimu nii Tsaari-Venemaal kui isegi esimese Eesti Vabariigi ajal. Ametlik õigeusk tunnustati peaaegu samaväärseks riigiusuga. Samal ajal suhtuti vanausulistesse suure ettevaatlikkusega ja Mustvee või Nina vaimulikud jälgisid heameelega vanausuliste korda.

Tänapäeval ei sega need kolm konfessiooni teineteist ega ohusta üksteise püsivust.

2. RELIGIOON JA RAHVALUULE

2.1. Peipsimaa rahvaluulest

„История церкви — это история неустанной борьбы христианства с язычеством“ (Zavoloko 1929:53). Paganluse all on siin silmas peetud jõulude ja uueaasta pidustusi. Sellesse, mida meie nimetame „puhtaks folklooriks“, suhtuti negatiivselt kui nähtusesse, mis on vastuolus õige kristlusega, kuna see peegeldab ja sisaldab ka eelkristlikke uskumusi, kujutelmi jms.

Ristiusk on inimese vaimu osa, maailmapildi kujundaja, mida ei saa tema käest ära võtta ega keelata. Veel on ka teine kujundaja, vanemad kultuurinähtused, mida nimetame traditsiooniks. Ka seda ei saa keelata ega hävitada. Olles ülemaailmne religioon, ei saa kristlus olla päris samasugune erinevatel rahvastel, sest liiga erinev ja lai on selle usu leviku geograafia. Rahvatraditsioonid aga suudavad selle sobitada igale rahvale omaseks.

Meie teema seisukohalt pakuvad analüüsiks huvi vaid need zanrid, milles esinevad otse või kaudselt ristiusu elemendid. Vältimatuks tingimuseks on see, et need tekstid oleksid talletatud Peipsimaalt.

Niisiis, kirjeldades Peipsimaa rahvaluulet, võime esile tuua järgmisi žanre, mis esinevad ERA erinevates väljaannetes:

I. Tavandifolkloor:

- Pulmatavandi kirjeldused ja pulmalaulud (ERA, Vene 14)
- Kalendaarne folkloor (ERA, Vene 14)
- Loitsud (ERA, Vene 2)
- Ringmängud (ERA, Vene 14)
- Usund (ERA, Vene 2, 3, 14)

II. Muinasjutud, sh ime-, looma- ja novellilaadsed muinasjutud (ERA, Vene 2)

III. Legendid (ERA, Vene 2, 6)

IV. Muistendid (ERA, Vene 2)

V. Naljandid ja anekdoodid (ERA, Vene I, 2)

VI. Vaimulikud värsid (ERA, Vene 2)

VII. Lüürilised laulud ja tšastuškad (ERA, Vene 2, 14)

VIII. Lastefolkloor (ERA, Vene 3), selle raames ka lühivormid, mõistatused ning argiuskumused, mis on P. Ariste poolt aastatel 1928. — 30. külakoolides kogutud.

IX. Rahvadraama (ERA, Vene 2), mida esindab üksainus tekst — „Лодка“. Käesoleva töö materjal ei hõlma kaugeltki kõiki žanre. Käsitleme siin lastefolkloori, jututraditsiooni ja legende.

Žanrimääratlustes ning terminoloogias on eelkõige lähtunud vene folkloristikas juurdunud traditsioonist, mida vajaduse korral suhtestatakse eesti folkloorile omase liigitusega.

Nagu oli juba öeldud, on vanausulistel (vähemalt nende endi sõnade järgi) rahvaluule küll tähtis, kuid teisejärguline kultuurinähtus. Esmane on ikkagi usk. Kuid meenutades nende suhtumist ümbritsevasse maailma (ning varasemal ajal ka teadusse), on kohe näha, et eksisteeris vastuolu sõnade ja tegeliku suhtumise vahel nii meie sajandi alguses kui ka praegu. Kui proovisin uurida, mis on nende arvates rahvaluule, siis sain vastuse, et folkloor on vanad laulud, muinasjutud, legendid jms.

2.1.1. Ivan Zavoloko ja Pulheria Baranina

Pealegi kõik töös kasutatud materjalist on võetud kahte kuulsa inimese pärimusest.

Esimene neist, Ivan Zavoloko, on kuulus kirjanik, teadlane ja ühiskonnategelane. Teine on tema õpilane, Kolkja küla elanik Pulheria Baranina.

Ivan Nikiforovit Zavoloko (1897 – 1984), vanausuliste ajaloolane, kirjanik ja ajakirja „Родная старина“ peatoimetaja, sündis Ržitsa linnas Vitebski kubermangus (Rezekne Läti) ja õppis Praha ülikoolis (Lisa 4). Pärast selle lõpetamist 1927. aastal tuli ta tagasi koju ning alustas oma kogumis- ja uurimistööd vanausuliste külades nii kodumaal Lätis kui ka Eestis. Enne sõda oli ta välja andnud kümme raamatut, sh vaimulike värsside kogumikud, vene rahvatikandite ja muustrite albumid, vanausuliste ajaloo ja usuõpetuse raamatud. Ajakirja toimetajana publitseeris ta ka rohkete korrespondentide artikleid ja uurimusi.

Pärast Läti Vabariigi okupeerimist NSVLiidu poolt küüditati I. Zavoloko Siberisse (1941), kus ta kaheksa aastat pidi tegema sunnitööd laagrites, jätkates sel moel oma

küüditatud ning tagakiusatud esiisade „traditsiooni“. 1948. aastal sai ta loa asuda elama mõlematest pealinnadest kaugel Novosibirskis. Seal ta alustaski oma aktiivset kirjavahetust Leningradi ülikooliga. Alles 1959. aastal lubati Zavolokol kodumaale tulla. See oli juba enneaegu vananenud mees, kuid oma elu lõpuni kirjutas ja publitseeris ta uurimusi, avaldamiskohaks põhiliselt vanausuliste kirikukalender.

Tema üheks tähtsamaks teeneks olid teoloogiliste kursuste korraldamine andekatele vanausulistele noortele. Kolmekümnendatel aastatel läbis need teine isik: Pulheria Jefimovna Baranina (1916 – 1997). Ta sündis Suure Kolkja külas, kohalikus haritlaste perekonnas (Lisa 5). Juba väikese lapsena õppis ta selgeks lugemise ning omandas keerulise kirikuslaavi kirja. Vanemad panid ta Kolkja külakooli, kuid peale ilmaliku hariduse sai ta õpetust ka Kolkja ja Kasepää kogudusevanemate käest. Juba väiksenä laulis ja luges ta pühatekste tema vanaisa poolt asutatud Suure Kolkja palvemajas. Hiljem sai andekast tüdrukust Mustvees toimunud Zavoloko kursuste kuulaja. Selle tagajärjeks oli Pulheria Baraninal suhteliselt kõrgetasemeline teoloogiline haridus, mille poolest ta paistis silma kuni oma surmani. Lisaks sellele oli ta ka suurepärase laulik, kelle laulikustaaž oli kuuskümmend kaheksa aastat. See kestis jällegi kuni surmapäevani, mis langes kokku ka Kolkja uue koolihoone pühitsemise päeva ja Kolkja kooli 104. aastapäevaga. Peale Kolkja käis ta laulmas ka mujal Peipsimaal, lisaks veel Tartus ja Tallinnas, Riias ning Peterburis (Lisa 5).

Väga tolerantne ja mõistlik muulaste, ka teiste konfessioonide esindajate suhtes, oli ta ülirange kõikides mustes, mis puudutasid vanausuliste traditsioone, samuti oli ta sallimatu oma küla keelepeksjate suhtes, millega teeniski oma ajaloolise hüüdnime Боряня Морозова. Morozova kohta võib meelde tuletada seda, et ta on vanausuliste poolt kanoniseeritud märter, protopop Avvakumi õpilane ja kaastööline, kes 1675. aastal vanglas nälga suri.

Pulheria Baranina oli oma kultuuri ehtne pärija. Vanausulised on alati väitnud, et folkloor on paganluse jäägina ebasoovitatav, et kristlasele on see vastuvõetamatu ja halb. Selline oli üldine suhtumine, mille vastu on põhjust tõsiselt vaielda, kuivõrd selle töö järgnev osa ongi ju pühendatud ortodokside kõrval ka vanausuliste rahvaluulele. Pulheria Baraninal oli selleski asjas olernas oma arvamus. Rahvaluule on kultuuri koostisosa ja seda maksab uuridagi, kuid esmane on ikkagi usk. Tema arvates on nimelt usk palju kehvemas

olukorras. Igaühel on omad väärtused. P. Baraninal esines väärtustena eelkõige küla usuelu ülalhoidmine, vaimulike laulude laulmine jms.

Aga seda ise teadvustamata olid nii Pulheria Baranina kui ka teised ustavad vanausulised oma pärimuse, oma rahvaluule väärikad hoidjad ja kasutajad. See ilmneb nende keeles, aforistikas ja võib-olla isegi kaasasündinud huumorimeeles. Pulheria Baranina puhul võin julgesti väita tema kompetentsust ja laialdasi teadmisi ka rahvaluule alal, sest temaga õnnestus mul mitme aasta kestel suhelda, üles kirjutada tema jutte ja laule ning talletada mälestusi.

Kordan seda, et need kaks isikut esinevad käesolevas töös mentorina usuküsimusi puudutavais asjus. Esimene kui usuõpikute ja rohkesti tsiteeritava ajakirja autor, teine — kui selle töö usundilise poole õhutaja.

2.2. Jututraditsioon

Traditsiooniliselt on folkloristikas kogu jutupärimus jaotatud erinevateks žanriteks, mis omakorda jagunevad alaliikideks vastavalt vormile, eesmärgile, usutavusväärtusele ja tegelaskonnale. Igaüks suudab esimesel pilgul eristada imemuinasjuttu ajaloolisest muistendist jms. Rääkides proosažanridest, peetakse esmajärguliselt silmas muinasjutte, muistendeid, legende (omaette žanrina ja mitte muinasjuttude või muistendite alaliigina), pajatusi ning naljandeid ja anekdoote.

Missugused proosažanrid esinevad Peipsimaal? Arhiivikogude põhjal võib väita, et mõnevõrra esineb kõiki, kuid erineval määral. Kaalumist vääriks ka küsimus, mis neist on tekkinud juba siin, mis võeti Venemaalt kaasa, ja mida lisas hilisem kirjandus.

Kindlasti on kohaliku tekkega mitmed koha- ja usundilised muistendid, samuti enamik pajatusi. Need jutud on täis siinseid reaaliaid, olustikku ja tegelasi. Varasemasse aega tuleks arvata legendid, mis on sellistena tuntud üle maailma, ja kus varieeruvad vaid mõned episoodid. Muinasjuttudega on asi veidi keerulisem. Kindlasti olid nad väga populaarsed siingi, kuid vanausulised suhtusid muinasjutusse kui paganluse jäänusesse üsna tõrjuvalt, lubades neil eksisteerida ainult laste meelelahutusena (see väide ei puuduta muinasjutulaadseid legende). Ortodokside pärimuses säilis traditsiooniline huvi ime-, looma- jt. muinasjutu alaliikide vastu igas eas ning igas eluolukorras. Jutustamisoskust

peeti erakordseks andeks ja küla head jutustajad olid väga lugupeetud isikud. Seevastu vanausuliste arvates ootas jutustajaid (samuti kui laulikuidki) pimedaksjäämine (Belousov 1980). Miks tekkis selline olukord? Ortodokside elulaadi ei ohustanud keegi. Nad ei pidanud iseendale ega teistele tõestama, et neil on õigus olemas olla. Nende ilmalik ja kiriklik elu ei sisaldanud vastuolusid või pingeid.

Seevastu vanausulised olid keskendunud oma usuelule ning kõige muu peale vaatasid nad nagu ebaseaduslikele kohustusele. Ilmalik kirjanduski, mis tugevalt mõjutas Nina küla elanike pärimust, tuli vanausulistele põhiliselt nende koolikäivate laste kaudu. Sellest ei tohi siiski järeldada, et Peipsimaa vanausulised olid lugemist põlgav ja kirjaoskamatu mass. Pigem vastupidi: keeruline kirikuslaavi kirjaviis nõudis korraliku haridustaseme saavutamiseks ulatuslikumaid pingutusi. Varasest lapseast peale pidid

lapsed õppima külatädikese või bat'ka juures (*мѣтенькина школа*). Loomulikult vastas nende haridus õppelektüürile. Muinasjutud jäid väljaspoole lektüüri, vanaema poolt pakutavaks ajaviiteks. Hilisemal ajal, juba meie sajandi alguses, levisid muinasjutud lastekirjanduse, raamatute ja perioodiliste väljaannete kaudu.

ERA Vene kogu 2. köites leidub mitmeid ime-, looma-, novellilaadseid muinasjuttude ja naljanditekste. Suurem osa neist on üles kirjutatud Nina külas või siis koolilaste poolt. Talletused on tehtud enamasti 1920. aastatel. Vanausulistelt (v.a. lastelt) ei ole kirja pandud peaaegu midagi, kuid vist ei saa sellega väita, et nende vaen kõige ilmaliku vastu oli veel väga suur. Mõeldav on teinegi seletus. Nimelt kui koolides tehti. P. Ariste ülesandel spetsiaalseid küsitlusi, siis leidis ainult Nina külas kohusetundlik ja entusiastlik koguja vaimulik F. Konjajev. Mujal aga (Kallastel, Kõikjal, Varnjas jne) keegi lihtsalt ei kogunud muinasjutte.

2.3. Legendid

Järgmine žanr millel tahaks pikemalt peatuda, on legend. Legendideks määratletakse jutud, mille tegelasteks on kas Kristus või apostlid, inglid või pühakud, piibli prohvetid ja kuningad või vanakuri ise. Sündmustik võib olla vägagi fantastiline, kuid sellele vaatamata legende usutakse. Paljud autorid rõhutasid veel hiljuti legendide antireligioossust. Tõsi küll, mitmed legendid räägivad rumalatest pappidest, naeravad välja nende ahnust või kadedust. Vene vanasõna väidab: *Нет дыма без огня* („Kus

suitsu, seal tuld“). Ei saa loobuda traditsioonilisest vene vaimuliku stereotüübist: paks nagu samovar, rumal, laisk ja ahne silmakirjatseja. Täpselt niisugune, millisena kirjeldab vaimulikku Afanasjevi kogumik „*Заветные сказки*“. Tolleaegset rahvast võib usaldada. Siin töös on kõik olemasolevaid legenditekstid jaotatud kolmeks alaliigiks:

1. Muinasjutulaadsed legendid — *легенды сказочного происхождения*;
2. Legendid pühakutest — *легенды о святых*;
3. Kirjandusliku päritoluga — *легенды литературного происхождения* (Propp 1998).

2.3.1. Muinasjutulaadsed legendid

„Muinasjutulaadsed legendid on muinasjuttudest (eelkõige imemuinasjuttudest) pärinevad lood, mis säilitasid oma süžeekäike ja tegelasi, aga asendades vanu nimesid ristiusu autoriteetidega“ (Mark 1998:81). Siia kuulub Saalomoni tsükkel. Kavaluse ja tarkuse (Saalomoni kujul) antipoodina esineb siin kurjus ja rumalus (Saatan). Nii et asendusid vaid pärisnimed ja mõnevõrra ka moraal (mis kohe sai didaktsemaks). Seega muutus ka suhtumine nendesse lugudesse. Autoriteetsed nimed tegid legendi lugupeetavamaks.

ERAs leidub kaks teksti Saalomonist ja Saatanast. Tark kuningas teeb põrguvalitsejaga mitmeid trikke, mille tulemuseks on ennenähtamatu asi: vanakuri laseb oma vangi põrgust minema.

Vaatame siin ühte teksti. See on lugu, kus kuningas Saalomon aheldab kuradi.

ХРИСТОС, СОЛОМОН И САТАНА

Сошёл Христос по Воскресении Своём во ад, чтобы вывести оттуда всех праведников. Среди последних был и царь Соломон. Он обратился к Иисусу с просьбой взять его с собой. „Ты сам выйдешь“ — ответил Христос. Стал думать Соломон как бы ему выйти отсюда, да попасть вместе с другими праведниками с Христом.

„Слушай, Сатана, давай скуём цепь, чтобы можно было приковать Христа“ — сказал Соломон.

Началась работа. Сковали первую цепь. Соломон предложил Сатане попробовать её на прочность. Дёрнул Сатана – и цепь лопнула. „Не годится“ – говорит Соломон, оборвёт её и Христос. Начали ковать вторую цепь. Стал Сатана пробывать её: опять оборвал. Начали ковать третью цепь. Что ни звено: „аминь“, - шепчет Соломон.

Сковали третью цепь. Заковала последнее звено. „Пробуй“ – сел Сатана. Принялся Соломон за последнее звено, а сам всё „аминь, аминь, аминь“ твердим. Так от начала до конца всё и заминил. Дёрнул Сатана – застонало железо. Заскрежетал зубами от боли. Видим тогда, что не по силе ему святые цепи, не по мысли мудрость Соломона. И сидит Сатана на цепи и поныне (SUS = Barag, L., Berezovski, J., Kabnikov, K., Novikov, N. Sravnitelnoi 1979:202).

Niisiis lugu õnneliku lõpuga. Jutus esineb ka Kristus, kes millegipärast ei soovi vana kuningat endaga kaasa võtta. Ilmselt tahab ta Saalomoni kui inimliku tarkuse võrdkuju proovi panna, millega Saalomon ka suurepäraselt hakkama saab. Saalomoni kavalusele lisandub jumalik jõud, mille kutsub välja vormeli „Aamen“ jätkuv kordamine. See muudab ahelad aina kõvemamaks ja kõvemamaks.

Jutus on tegemist kahe teemaga: esiteks - apokrüüfidest tuntud lugu sellest, et kohe pärast ristilöömist ja enne ülestõusu käis Kristus põrgus, et päästa sealt välja Vana Testamendi prohvetid ja muud õiged mehed (*мужии праведные*). Seda fakti konstateerides ei seleta kiriklik pärimus, kuidas see kõik toimus. Rahva fantaasia täitis selle lünga. On ju tore, et kaval ja tark kangelane saab võitu põrgu valitseja üle. Saalomoni nimi tegi selle jutu veelgi usutavamaks. Muul juhul oleks see hea imemuinasjutt mingi teise positiivse tegelasega.

Teiseks teemaks on üldtuntud Saalomoni tarkus. Piiblis ilmneb see eelkõige loos kuninga kohtumõistmisest ning tema vestluses Seeba kuningannaga (Piibel 1986). Kuid Piibel oli paljudele kättesaamatu allikas. Ka olid näited liiga keerulised. Kirikus muidugi räägiti Saalomonist, kuid neid asju võis seletada palju elulisemalt ja arusaadavamalt, kui seda tegi vaimulik.

2.3.2. Pühakulegendid

Järgnevalt käsitletavate tekstide omapära seisneb selles, et tegevus toimub mitte taevas ega põrgus vaid meie patusel maal ja tegelaskond ühelt poolt koosneb kas pühakutest või Kristusest, teiselt poolt aga tavalistest surelikest. Siin on kokku pandud kaks V. Proppi poolt esile toodud rühma, nimelt legendid rändavast jumalusest (*легенды о странствующем божестве*) ning pühakutest (*легенды о святых*).

Rändava jumaluse tunnuseks on mööda maailma rändav Kristus apostlitega, kes aitavad inimesi. Nende süžeed ei pärine mitte muinasjuttudest ega kirjandusest, vaid on algupäraselt legendidena loodud.

Legendide populaarsus rahva seas lubas peale kristliku sõnumi ka muid tõdesid ning käitumisnorme edasi anda. Nii on järgmine jutt vägagi läbipaistva moraaliga: ära ole ahne.

СТАРЕЦ (ХРИСТОС) И КРЕСТЬЯНИН

Идёт Христос в образе старца по миру. Встречает он крестьянина, который начал жаловаться на свою судьбу, горькую участь, бедность. Стал тогда крестьянин просить старца-Христа, чтобы он его научил как разбогатеть. Указал тогда старец мужику на высокую гору, сказав: „Иди вот туда на гору. Увидишь много там рассыпано золота. Бери столько, сколько желаешь., но кончай свою работу до захода зари, а то умрёшь“.

Пошёл мужик на гору. И действительно, видит, что золота видимо-невидимо. Начал он тогда загребать его, а сам всё заглядывает на солнце, скоро ли сядет за лес.

Солнце начинало опускаться; мужик только оглядывается на него, а работы кончат и не думает. Маленькая красинка только осталась, а мужик всё золото загребает.

Скрылось солнце за лес. Не послушался мужик предупреждений старца-Христа, не хотел окончить брать золото. Да так и умер с протянутыми руками к золоту.

ERA, Vene 2, 546 (16) <Mustvee P. Ariste <P. Aganits (1928-30)

Erakordselt hoiatav lugu, mille õpetlikkus tundub olevat natuke üle pingutatud. Aga arvatavasti oli sellel ja selletaolistel lugudel teatud mõju kuulajatele.

Peipsimaalt on talletatud ka vene vanausuliste traditsioonis väga populaarne lugu, mis selgitab pühakutele omistatud kalendritähtpäevade tekkimist. Tavaliselt on selles muinasjutus (SUS = Barag, L., Berezovski, J., Kabnikov, K., Novikov, N. Sravnitelnoi 1979:202) tegelasteks kaks pühakut, meie variandis lisandub Nigulale ja Kassianile veel kolmaski - Ця.

СКАЗАНИЕ О ТРЁХ СВЯТИТЕЛЯХ: НИКОЛЕ, ИЛЬЕ, КАСЬЯНЕ

Когда-то Христос отправил нас поручениями трёх этих святителей Николу, Илью и Касьяна. И, конечно, в условленное время они должны были вернуться. Христос ждал.

Первым пришёл Касьян, немного позже пришёл Илья и, спустя долгое время явился и Никола.

Христос обратился к нему с вопросом, почему он так долго был: „Твои товарищи уже давно вернулись“. Никола отвечает: „На обратном пути я встретил человека, везущего хлеб; и его лошадь была в канаве.

Ох трудился над ним, но ничего не мог сделать а я ему помог вытащить и с Богом отправил в путь“.

Тогда Христос обратился к Илии, что шёл ли он той дорогой? И что видел ли там несчастный случай с человеком? „Видал“, — ответил Илья. „И почему не помог?“

„Я помог, Господи, ему самому выйти из подвоза, так как ему предстояла смерть. Больше я не помог. Был уверен, что Касьян впереди меня, боялся, что опоздаю.“

Затем обратился и к Касьяну, где он шёл и видел ли это. Касьян ответил, что видел.

„И почему не помог?“ Касьян ответил, что: „Господи, я, как видишь, чисто одет, в белом хитоне, боялся испачкать и придти к вам грязным“.

Ответ Христа Касьяну: „Ты — недобрый раб. И за твоё поведение получишь наказание. День твоего воспоминания будем совершаться в четыре года один раз“.

Ответ Христа Илье: „А ты, Илья, спасший жизнь человеку, но всё же оставивший его в горе. И за это день твоего воспоминания будет свершаться один раз в год“.

Ответ Христа Николе: „Ты, Никола, стар и дряхл, но несмотря на то, что опаздываешь, испачкал свои белые сапоги и изорвал свой полушубок. И за такое твоё благодеяние воспоминание о тебе будет свершаться два раза в год“.

А празднование им бывает: шестого декабря и мая девятого – Николе, Илье-пророку – июля двадцатого, Касьяну – февраля двадцать девятого.

ERA, Vene 6, 200 (103) < Kasepää – O. Loorits < A. Pissarev (1937)

Ja tõesti, nigulapäeva tähistatakse kaks korda aastas, eeliapäeva üks kord ja kassianipäeva üle nelja aasta.

Enne kui minna järgmise (kirjandusliku algupäraga) legendide rühma juurde, tahaks esile tuua veel mõned tekstid, mida jutustaja või üleskirjutaja on pealkirjastanud *легенда-поверие*. Tõlkes kõlaks see: *legendilaadne uskumus*. Neis konstateerivad või seletavad paar õpetliku sisuga lauset mingit käitumisnormi. ERAs esinevad need tekstid *legendi* nime all.

ЛЕГЕНДА-ПОВЕРИЕ

На Сионе-горе существует Пресвятая Матерь Божия Яитрия (Одигитрия – S. S.), которая, по народному доверию раздаёт святую милостыню умершим людям на том свете, получая милостыню здесь, от людей, через живых нищих.

ERA, Vene 2, 539 (10) < Nina k. - F. Konjajev < J. Kussova (1928 – 30).

Selle looga tahetakse öelda, et kõik meie maapealsed teod projitseeruvad Taevariigis: annetus korjusele siinses maailmas saab Tumalaema poolt vääriliselt tasutud teises maailmas.

Pühakulegendide kokkuvõtteks. Need legendid (nagu esimene rühmgi) tõlgendavad omamoodi ristiusku, annavad seda edasi, kasutades tavalistele inimestele tuttavaid ja arusaadavaid näiteid, olustikudetaile, aga eelkõige siiski keelt.

Erinevalt muinasjutulaadsetest legendidest, kus tegevus toimub meie patuselt maalt üsna kaugel ja tegelaskond on kuidagi soliidsem, on siin tegevus maisem. Realistlikud on ka suhted tegelaste vahel. Imelisuse aga toob sisse pühakute esinemine, kes alati on valmis inimestele appi tulema.

2.3.3. Kirjandusliku algupäraga legendid

Need jutud pärinevad Piiblist või kristlikust pärimusest (apokrüüfilisest kirjandusest, eriti pühakute elulugudest) — sellistest allikatest, mida on kombeks pidada kui just mitte autoritekstideks, siis ikkagi mitte puhtfolkloorseks loominguks.

Seda liiki juttude klassifitseerimisega tekkis probleeme, kus lõpeb kirjandus ja kus algab folkloor? Kas siis, kui teatud jutt jõuab „kolmanda vahendaja“ suhu? V. Proppi arvates ei saa neid „raamatute legende“ pidada folkloorseteks seni, kui ei ole selge, kas on see tõesti mingi autoritekst või autoriteetide poolt kanoniseeritud rahvapärimuse lugu (Propp 1998).

Selle liigi rehabiliteerib A. Belousov, kes pühendas oma väitekirja vana vene kirjanduse peegeldusele Baltikumis, sh. Peipsimaa vanausuliste suus (Belousov 1980). Tema arvates muutub ka kirjanduslik tekst folkloorseks siis, kui see läbib mitme suulise vahendaja interpretatsiooni, mille tõttu mugandub teatud žanri (meie juhul legendi) kaanonitega. Seega kirjandusliku algupäraga legend asub kuskil kirjanduse ja folkloristika piirimail (Belousov 1980).

Milles ilmneb folkloriseerumine? Eelkõige etnograafilistes detailides, mis lisanduvad selleks, et olla kohalikule jutustajale ja kuulajaskonnale lähemal. Teiseks keeles, ka pärisnimedes, mis muganduvad või isegi asenduvad, muutes omasemaks ja selgemaks.

Kolmandaks nendes üldtuntud juttudes ilmnevad teatud rahvagrupile isaloomulikud arusaamad heast ja kurjast, oma kujutelmad maailmast, omad pühaduse, õigluse või patu kriteeriumid (Belousov 1980).

Nende lugude väärtus religioonitõdede vahendamisel oli palju suurem kui teistel juttudel, nende jutustajatekski polnud mitte vanaemad (kodus oma lastelastele) vaid kohalikud haritlased, usuõpetajad, koguduse vanemad.

Näiteks on püha Aleksei elulugu. Traditsiooniliselt selletaolisi jutte vene kirjanduses nimetatakse *Жития святых*. Antud juhul määratles arvatavasti üleskirjutaja selle jutu legendiks.

ЛЕГЕНДА ПРО АЛЕКСЕЯ, ЧЕЛОВЕКА БОЖИЯ

В городе Рыме жил царь Алхазий. И был у него сын, Алексей его звали. Ушел он из родительского дома. Был он горазд (очень — S. S.) добрый, всем от него подмога была. Захворал Алексей, и некуда было ему деваться. Пришел он к родному батюшке и просит пустить его в дом.

Не узнал царь Алхазий сына своего родного. Был он горазд худой, да и волосы большие носил, и было на нем рубище поясом опояхано. Велел Алхазий дать ему место на помойной яме и питался он разной дрянью, что вон выбрасывали.

Болесть его становилась все лютее.

Вот настал день — взял его Господь к себе. И как помер Алексей, так по всему городу Рыму дух пошел ладаном от тела его святого. Сигали все спрашивать „Где умер святой от которого такой чудный дух идет?“ и нашли его тело на помойной яме. Сложили белы рученьки. Пояском опояхан, а на пояску было написано кто он, откудова.

Только тогда узнал царь Алхазий, что это его сын, и горько по нем плакал. И зовут его до сего времени святой Алексей, человек Божий.

ERA, Вепе 2, 536 (7) < Nina k. — F. Konjajev < A. Muhhina (1928 — 30)

Legendid, erinevalt muinasjuttudest, olid väga populaarsed. Nende eesmärgiks on ristiõpetuse edasiandmine.

3. VANAUSK EILE JA TÄNA

3.1. Vanausulised läbi aegade

Selles peatükis käsitletav aine on eelkõige inimesekeskne. Objektiks on Peipsimaa elanik läbi aja, aga täpsemalt, tema väärtushinnangud, tema usk.

Nüüd aga sellest, kuidas usk, kristlik pärimus ning traditsioon ilmnevad inimese teadvuses ja igapäevases elus.

Kolme sajandi jooksul on vanausulised mitmekordselt üle elanud raskemad ajad. Juba 19. sajandil, kui Vene kroon püüdis igati kindlustada õigeusu positsiooni, oli neil keelatud mitte ainult ristida ja laulatada, vaid isegi matta oma kommete kohaselt. Peipsimaa külades on papid ära võtnud lapsed oma vanausuliste vanemate juurest ja neid ristinud ümber ning andnud kasvatamiseks õigeusklikele. Palvelate hooned on mitmekordselt põlenud ning neid on samuti kinni pandud ja ära võetud vanausuliste kasutusest.

Vanausuliste olukord tekitas kaastunnet vene kirjanike seas. Õigeusklikest tuntud kirjanik Nikolai Leskov nägi kiriklikus lõhenemises venelaste sügavat tragöödiat — rahvusliku ühtsuse hävitamist. Ta võttis sõna palvelate rüüstamise vastu pärast seda, kui kaheksa Derpti (Tartu) maakonna õpetajat oli küüditatud ning surid seal usu eest kannatanutena. Ta kirjutas, et Derpti raskolnikud ei oma seaduse silmis õigust, õpetajaid, palvelaid, naisi, lapsi, õigusi ega kohustusi. Traagilise 20. sajandi alguses kodusõja ajal olid Peipsimaa aladel käinud sakslased ja eestlased, punased ja valged. Oli palju verd valatud.

Esimese Vabariigi ajal oli alanud vanausulise liikumise taassündimine, millest võttis osa enam kui 10 tuhat inimest. Tegutses noorsooring, mis tegeles tuntud laulutraditsiooni uurimisega, anti välja ajakiri „Russkaja starina“, ehitati uusi palvelaid. Kõike seda katkestas aga Teine Maailmasõda. Sõja ajal oli hävitatud palju elumajasid, palvelad olid põlenud (sealhulgas Tartu palvela, kus on kuuldavasti asunud Andrei Rubljovi tehtud ikoone), pärast sõja lõppu olid paljud venelastest elanikud küüditatud „rahvavaenlastena“ ning vähesed neist said naasta Eestimaale.

Nõukogude Liidu ajal varjasid paljud vanausulised oma kiriklikku kuuluvust ja ainult viimastel aastatel, pärast Eesti Vanausuliste Koguduste Liidu taasavamist 1995. aastal, milles praegu on liikmeteks 10000 sünnipärast vanausulist, on ilmnunud lootus, et see

igivana kultuur säilib Eestis. On ainult küsimuseks, kas on see lootus reaalne? Edasi püüame selgitada välja mõned tähtsad probleemid, mis seisavad vanausuliste ees.

3.2. Vanausk tänapäeval

Tõsiseks probleemiks on põlvkondade vaheline lahkulöömine: teisse ilma läheb 70-aastaste põlvkond inimesed, kes on kogu oma elu elanud kirikuga koos, kes on säilitanud oma traditsioone. Viimastel aastatel on rohkem noorsoo esindajaid, kuid nende ja vanema põlvkonna vahel puudub ühenduslüli — inimesed vanuses 45 – 65 aastat. Selles vanuserühmas on põhiliselt inimesed, kelle elu kulges mittekiriklikus maailmas. Ja kuigi mõned neist praegu, kas pensionil või enne pensioni alustasid tagasiteed kirikusse selleks, et asendada lahkuvaid vanainimesi, läheb neil vaja mitu aastat selleks, et muuta oma väljakujunenud religioonivaba sisu ja harjumusi. Palju varem lahkub siit ilmast vanem põlvkond, mida ei saa keegi asendada. Misjonäritöö saab mõneks ajaks parandada põlvkondade lõhutud järjepidevust

Oluliseks probleemiks on kiriku ja riigi vahelised suhted. Kui tagakiusamise perioodil vaadati riigi tegevust kui Jumala poolt lubatud õnnetust, mida ei saa ära hoida, siis praegu on olemas võimalus oma õiguste ja huvide kaitsmiseks. Näiteks uute religioossete organisatsioonide tegevust reglementeeriva seaduse ettevalmistamisel oli vanausulistel võimalus öelda välja oma kriitilisi märkusi ja soovitusi. Muidugi, mõjutada sündmuste tegelikku käiku oli ebatõenäoline, kuid samas saab juba rääkida sellest, et vanausuliste religioossete organisatsioonide survele olid muudetud mõned vastuvõetamatud sõnastused seaduses.

Seminari „Vanausulised välismaal“ (2001. a. Tartus) osalised, kellest paljud reisisid terves maailmas selleks, et koguda materjale vanausuliste kultuuri kohta, on öelnud, et Eestis väljakujunenud seis on unikaalne. Siinsed vanausulised säilitasid oma usu järjepidevust, orna keelt, oma traditsioone ja elukorraldust. Samas on nad sajandite jooksul elanud eestlastega koos, moodustades ühe rahva erinevate kultuuridega. Leedu teadlased, kes püüdsid viimase 6 aasta jooksul uurida vanausuliste elu Peipsi teisel kaldal, räägivad, et seal on hoopis teine pilt — Pihkvamaa vanausulised on sattunud täielikku isolatsiooni, nad tunnevad ennast väljaheidetutena ning püüavad kogu jõust varjata oma kuuluvust vanausuliste hulka.

Seminaril osalejad, juhtivad teadlased Saksamaalt, Poolast, Venemaalt, Lätist, Leedust ja Eestist pöördusid enne vanausuliste tähtsaimat püha — Ülestõusmispüha — EV valitsusest 1918. — 40. a — ajast, kui vanausulised olid riigi kaitse all ning said temalt toetust. Nad avaldasid lootust, et tänapäeval, kui sõltumatu EV modelleerib oma ühiskonna ülesehitamisel kaasaegset maailma, kaasaegset Euroopat selle kultuurilise mitmekesisusega, soodustab EV valitsus vanausuliste kultuuri säilitamist ja arendamist.

Pepsimaa-alane huvi oli realiseerunud mitmes projektis, mis on seotud selle ajalooliste väärtuste säilitamisega. Näiteks vanausuliste kogukonna ja vallavalitsuse initsiatiivil oli Eesti riik Kultuurkapitali kaudu andnud rahalisi vahendeid iidse vanausuliste kiriku restaureerimiseks. Finantsabi kiriku uuendamiseks osutab samuti Euroopa Liit Phare fondi kaudu. Sealjuures investeringute põhiosaks on EL raha. Jõgevamaal Peipsi kaldal asuva Raja küla elanikud loodavad, et finantsabi saab ka teise kiriku taastamiseks, mis on tugevasti kannatada saanud 1944. aastal, kui rinne oli sealkandis. Puukirikust, mis oli ehitatud eelneva sajandi alguses nastavniku (nii nimetavad vanausulised oma pappi) ja ikoonimaalija Gavriila Frolovi (1854–1930) poolt, on järele jäänud pärast tulekahju vaid kellatorn, mis asub kahekorruselise palvela kõrval, mis on nüüdseks restaureerimisele kuuluvate objektide nimekirja sisse saanud. Hooned moodustavad omapärase ajaloolise kompositsiooni.

On küll olemas ka teistsugused probleemid. Kuidas neid määratlevad vanausulised ise? Zoja Kurkina, põline vanausuline, kes on 11 aasta eest pärast pensionile jäämist tulnud tagasi Varnja külasse ning õpetab algkoolis moraali vanaisade usu traditsioonide vaimus, räägib, et vanausul Eestis tuleb lõpp. Miks see juhtub?

„Vanausk on eriline religioon. See on traditsiooniliselt perekonnas kasvatatud, erinevalt teistest, mida propageeriti, vahel jõuga määrati pähe riigi poolt või on mujalt toodud, nagu näeme seda Jehoova tunnistajate näitel. Tänapäeval on see perekondlik side katkenud, meie lapsed ja lapselapsed on sunnitud maalt lahkuma, kuna ei suuda endale leiba teenida. Rikkalikult ei elatud meie külades kunagi. Et seda tuvastada, võib vaadata annetuste raamatuid palvelate ehitamiseks, milles on sageli näidatud annetused ühe või pooleteise krooni ulatuses. Kuid varem suutsime ära elatada naturaalmajandusega, koolitada ja kasvatada lapsi oma koolides.

Ma sõitsin oma külast ära 1948.aastal, kui aga tagasi tulin, siis nägin, et minu lapsepõlve ja tänapäeva Varnja on kaks erinevat küla. Meie alad on tühjaks jäänud, see eriline elukorraldus, mis pani eestlasi imestama, eriline puhtus, külalislahkus, heasoovlikkus on kaduma läinud. Mulle tundub, et kui meie aladelt pärit töötuks jäänud pensioniealistel oleks võimalus soodsalt osta endale Pepsimaal maju ning korraldada ökoloogiliselt puhaste toodete tootmist, mida niivõrd hinnatakse kogu maailmas, siis saaksime me rasketes majanduslikes oludes ellu jääda ning säilitada seda, mis hoidis venelasi mitu sajandit Eestis — meie usku“ (Pritšudski 1932:25).

Majanduslikest probleemidest räägib ka Iossif Iotkin, kes on Mustvee kihelkonna nõukogu — kahekümne liige (Lisa 7). Inimesed on harjunud tööga, kuid kahjuks ei pääsenud majanduslikust segadusest siinnegi ala. Näiteks on kannatada saanud üks pepsimaalaste tegevusalasid — põllundus. Piir on lõpu teinud võimalusele viia kasvatatud kurki ja sibulaid müügiks Peterburi turgudele. Pool kasvuhoonetest ja kasvulavadest on tööta. Osa elanikke on läinud teenima Tallinna, Tartusse, Moskvasse või Peterburi — paljud töötavad ehitusobjektidel. Analoogiliselt lahendavad probleeme Raja küla ja teiste Pepsimaa asulate elanikud. Noored lahkuvad maalt töötuse tõttu. Kuigi kalureid toidab endiselt Peipsi järv ning on olemas tugevad kalapüügifirmad, ei lahenda see traditsiooniline tööstus töötuse probleemi tervikuna.

Puhkepäevadel käib Pepsimaa rahvas vanausu kirikutes (Lisa 6). Kükita palvela on ehitatud 1740. aastal ning on mitmekordselt ümber ehitatud. Semjon Kekigev, kes on üle 8 aasta olnud küla vanausuliste koguduse vanemaks, nimetab selle liikmete arvuks 100 kuni 150 inimest. Kirikupappidest (nastavnikutest) on puudus ja sellepärast viib jumalateenistust Raja külas läbi nagu teistes küladeski keegi naislaulikute.

3.3. Vaimse kultuuri säilitamine. Religioon ja haridus

Koolide tekkimine Peipsimaa venelastel oli otseses seoses õigeusklike kirikute ehitamisega. Esimesed kihelkonnakoolid olid avatud Mustvees, Lohusuus ja Tihedal. 1839. a. Nina kirikuõpetaja kirjutab, et „koolide tekkimine on esile kutsutud sellega, et vähendada vanausuliste mõju õigeusklike lastele“ (Richter 1976:249). Koolid asusid rendile antud majades ja neid pidasid ülal õpilaste vanemad. Raha oli vähe ja sellepärast ei olnud õpikuid. Lapsi õpetasid kirikuõpetajad. Õpetajad vahetusid väga kiiresti.

1832. aastast olid vanausuliste koolid keelatud. Neile soovitati anda oma lapsi õigeusklike koolidesse või leida endale õpetaja, kel on sooritatud kihelkonnakooli õpetaja ametikutse eksam. 1860. a. Mustvee, Kallaste, Kasepää ja Varnja vanausulistelt tuli palve avada kool Kükita külas, milles vanausuliste õpetaja õpetaks lastele lugemist, kirjutamist ja arvutamist (Richter 1976:201). Aga seda luba neile ei antud.

Igas Peipsimaa külas olid „tädidekoolid“ . Õpetajaks võis olla iga inimene, kes tundis kirikuraamatuid. Suures osas olid need naised „tädikesed“. Iga õpilase eest said nad ühe rubla ja võtsid õpetada 10 -12 last korraga. Kool „töötas“ iga päev peale pühapäeva kella 8 — 16 .

1899. aastal oli Mustvees avatud 2-klassiline (viieaastase õppimisajaga) ministeeriumikool. Aga selles õppisid peamiselt vanemad poisid, kellel oli vaja armeesse minna. Tüdrukud käisid koolis väga harva, sest nad pidid kodus vanemaid aitama. Nii levis kirjaoskus väga aeglaselt (Lisa 5).

Ühiskondlik elu oli tihedalt seotud religiooniga. Kuni XX sajandini oli selles sfääris selge piir vanausuliste ja ortodokside vahel. (Nii keelasid vanemad pühade ajal lastel kooli minna). Pärast oli lastel lubatud koolist puududa lihavõttepühade, jõulude ja kolmekuningapäeva ajal. Aga Tartu haridusosakonnalt tuli kiri, milles oli kirjutatud, et nendel pühadel koolist puudumine on keelatud, vastasel juhul on õpilased kohustatud maksma trahvi.

Nii oli kool seotud kirikuga, kuigi veel 90. aastatel viidi õpilasi õigeuskliku kiriku teenistusele. Aeg läheb ikka edasi.

1999. a. 10. juulil toimus Kolkja küla ja ka kogu Peipsimaa vaimses elus üks sündmus. Nimelt avati Kolkja koolis vanausuliste muuseum, kuhu on kogutud vanu tööriistu, riideid, ikoone (Lisa 8), mööbliesemeid ja raamatuid (Lisa 7). Vanausuliste kultuuri saab ka näha Kasepää samovaride ja vanausuliste muuseumis, Mustvee vanausuliste koduloomuuseumis, Varnja Elava Ajaloo muuseumis.

1993. aastast alates on ilmunud esimesed pühapäevakoolid. 1992. aastast on oma tegevust alustanud Riia vanausuliste vaimulik kool, 1995. a. alates — „Nevskaja Obitel“, nastavnikute kursused Peterburi koguduse juures, mis on tänapäeval ainus vanausuliste vaimulik õppeasutus Venemaal.

3.4 Vanade tavade säilitajad

Aga mida teevad Peipsimaa elanikud oma kultuuri säilitamiseks ise? Mustvee vene gümnaasiumi geograafiaõpetaja Larissa Korobova on vanausuliste vanade tavade säilitaja. Larissa emapoolne suguvõsa oli Eestist Siberisse rännanud, elati Verhnaja Bulanka külas, kust sõja järel Eestisse tagasi tuldi. Pärast abiellumist asus Larissa elama Mustveesse, sest siin saab ta vene keelega hakkama. Ta arvas ka, et tal on ju hea vene keel ja ta saab siin kõigest aru. Aga siis tuli välja, et siinsete vanausuliste keel on paljuski teistsugune. Räägitakse siin vene keelt ja siis tuleb mingi eesti või pool-eesti sõna või väljend vahele.

Näiteks *poidu posižu na trepkah* – „lähen istun trepi peal“; *položu barkan v krasnõi pesok* – „panen porgandi punase liiva sisse“. Palju on sõnu on laenatud eesti keelest, aga muudetud veidi venepärasemaks, näiteks *kipka*, mis on „saunakibu“, *barbar* on „rabarber“, *kelki* on „kelk“, *mannerka* on „mannerg“. Kahjuks on selline keeleline eripära tänapäeva keelepruugist kadumas.

Kõik see eriline ümbrus tekitas Larissas huvi, et kuhu ta sattunud on – keel on teistmoodi, inimesed käituvad teistmoodi, kõik on selline piiripealne. Tänaval kuuleb tihti seda, et inimesed räägivad – üks vene, teine eesti keeles, saavad teineteisest suurepäraselt aru ja see on väga tavaline asi.

Aastatel 1980 – 1981 hakkasid Mustvee lapsed õpetajate juhendamisel vanu asju koguma. Nii pandi Larissa innustusel alus Mustvee koduloomuuseumile. Mustvee muuseumis on praegu samovare, vanausuliste rituaalseid rõivaid, XVII ja XVIII sajandist pärit raamatuid.

Nüüd hakati selle katuse all tegelema ikoonimaaliga. Tallinnast tuli kunstnik Tiina Veisserik. Hakkasime meie kuulsa ikoonimaalija, Vatikanis töötanud ja Ameerikas elanud Pimen Sofronovi käekirja järele aimama.

Praegune pensionär Heljo Repkina on pärit Mustveest, ta on siin kasvanud ja kooli lõpetanud. Seega polnud abielu vanausulise mehega talle midagi erilist. Kunagi olid vanausulistel väga ranged reeglid võõrastega suhtlemisel. Kui minia oli teist usku, siis tõstis ämm talle näiteks toitu kõige viimasena ega tohtinud isegi kulbiga seda kaussi puudutada, kust võõrausuline sõi. Mõnes peres olid vanausuliste toidunõud eraldi

märgistatud, et nad ei juhtuks kogemata sööma nõudega, mida kasutavad võõrad. Nõusid isegi pesti eraldi. Külla või kõrtsi minnes võeti kaasa oma kruus ja toiduriistad. Aastaid on Helju tegutsenud giidina ja tutvustanud külalistele oma kodukanti.

1994. a. oli asutatud Tartu vanausuliste Kultuuri Arendusühing. Selle esimees on Kallaste linna elanik Pavel Grigorjevitš Voronin. Ühingu ülesandeks on säilitada vanausuliste kultuuri. Nii toimuski sellel suvel Piirissaarel Eesti vanausuliste kokkutulek, millest võtsid osasklikud Lätist. Eestis on ligi 10 000 vanausulist ja 11 kogudust: Tallinnas, Tartus, Mustvees, Raja külas, Kükital, Kallastel, Varnjas, Piirissaarel, Kasepää ja 2 Kolkjas (Lisa 6). Omavahel peavad nad sidet kirikuõpetajate kaudu. Riias ilmub ajaleht „Starover“ ja ajakiri „Rodnaja starina“ (Lisa 4). Mustvees ja Kolkjas toimuvad kirikuslaavikeele kursused.

Selle põhjal võib järeldada, et Peipsimaale on saabunud renessanss. Vähemalt tekkis lootus, et asi on parandatav.

3.5. Peipsimaa uurimine

Esimesed katsed Peipsimaa venelaste elu kirjeldada võeti ette literaatide poolt möödunud sajandil. Muidugi oli suhtumine vanausulistesse väga erinev. Negatiivselt suhtus neisse I. Lažetšnikov, kes oma kolmekümnendate aastate artiklites kritiseeris vanausuliste piiramatut fanatismi. Seevastu J. Avdejeva annab oma raamatus «Записки о старом и новом русском языке» võib-olla isegi liiga heleda ning romantilise pildi, kuigi see meeldib väga tänapäevastele külaelanikele.

Sellest, kuidas tsaari ajal Peipsimaa ja Läti vanausulised kannatada said, kirjutas väga kaastundlikult Nikolai Leskov oma ilukirjanduslikes teostes ja artiklides, eelkõige artiklis „*О раскольниках города Риги*“.

Vene Peipsimaa teaduslik uurimine algas juba XX sajandi alguses, kui vene teadlane V. Bobrov avaldas Tartus 1922. a. selles maakonnas üles kirjutatud vene rahvalaule ning mõningaid murdenäiteid.

1905. aastast alates vanausulisi ja teisigi usulahke Venemaal, vähemalt füüsiliselt, enam taga ei kiusatud, sest tsaar Nikolai II andis välja oma südametunnistuse vabaduse

seaduse „*Об укреплении начал веротерпимости*“. See võimaldas ka vanausuliste teoreetikutel oma kirjutisi avaldada.

1920. – 30. aastatel anti Riias välja vanausuliste ajakirja „*Родная старина*“, mille eesmärgiks oli vana vene pärimuse kogumine, uurimine ja levitamine. Selleks viis ajakirja peatoimetaja Ivan Zavoloko (1897 – 1984) läbi teoloogilisi kursusi noorte jaoks nii Riias kui ka mujal.

20. sajandi esimesel poolel hakkas tegutsema ka Tartu Ülikool. Põhilisteks uurimisobjektideks said Peipsimaal kasutatavad omapärased vene murrakud. Sellega tegelesid V. Ernits ja P. Ariste, kes oma tudengitega korraldasid kogumisretki Peipsimaale ja Petserisse. P. Ariste oli ka Eesti Rahvaluule Arhiivi Vene rahvaluulekogu (ERA, Vene) üks asutajatest. Suure osa sellest moodustavadki tema poolt kogutud materjalid. Kogumisele aitasid kaasa ka kohalikud haritlased: ortodoksi vaimulikud, külaõpetajad ja teised.

Pärast sõda tegeles Peipsimaa asjadega peamiselt Tartu Riikliku Ülikooli vene keele kateeder, mille toleaegseks juhatajaks oli T. Murnikova. Ta korraldas samuti kogumisretki, eelkõige Piirissaarele, mille eesmärgiks oli kohaliku murraku kogumine ja uurimine. Peipsimaa vastu on huvi tundnud ka Leningradi Kirjanduse Instituudi teadlased, keda abistas selleks ajaks sunnitöölaagrist vabastatud I. Zavoloko.

Üheks silmapaistvamaks uurijaks, kes Peipsimaaga üldse tegeles, on A. Belousov, kes avaldas palju artikleid selle regiooni rahvaluulest. Peipsimaa kultuurile on pühendatud ka tema kandidaadiväitekirj „*Литературное наследие Древней Руси в народной словесности русских старожилы Прибалтики*“ (1980).

Eelkõige etnograafia alal on ulatuslikke uurimistöid sooritanud ka Jelizaveta Richter. Tulemused on publitseeritud monograafias „*Русское население Западного Причудья*“ (1976). Eesti teadlastest tegelesid vene Peipsimaaga A. Moora (raamatus „Peipsimaa etnilisest ajaloost“ puudutab ta artikkel ka vene traditsiooni) ning G. Ränk „Peipsi kalastusest“ (1934).

Peipsiäärsete murrakute sõnavara on uuritud juba 1960. – 1980. aastatel (T. Murnikova, V. Mürkhein).

Uus huvi vanausuliste murde vastu tekkis möödunud sajandi viimasel kümnendil, mil TÜ vene keele õppetoolis kaitsti kaks magistritööd (O. Burdakova, 1998; N. Burdakova, 1998). Ilmus G. Ponomarjova brošüür „Vene vanausulised Eestis (1999). TÜ vene keele õppetool korraldas 2000. a rahvusvahelise seminari „Vene vanausulised välismaal“. Ülikool andis välja konverentsi materjalide kogumiku. Seminari läbiviimist toetas Avatud Eesti Fond. 2003. a rahastas Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus TÜ vene keele õppetooli ja Tartumaa Vanausuliste Kultuuri- ja Arendusühingu koostööprojekti „Vene vanausuliste kultuuriuuringud“. Projekti käigus salvestati üle 50 tunni eriteemalisi murdetekste, millest vaid väike osa on litereetitud ja töödeldud. Valmis ka raamat „*Очерки по истории и культуре староверов Эстонии. I*» (2004). Projektist on võimalik saada ülevaade veebilehel <http://www.starover.ee/>

Uuriti palju, kuid ka palju on lootusetult kaotsi läinud. Oleks nagu märgata uut huvi. Aeg aga on halastamatu ja on oht, et vanema põlvkonna vanausulised surevad välja enne, kui mõni teadlane nende õuele jõuab.

KOKKUVÕTE

Vanausuliste usuvoole on maailmas üle 2000. Kõik vanausulised teevad ristimärki kahe sõrmega, Jeesuse nime kirjutavad nad *Исус*, mitte reformaatorite moodi *Иисус*, usutunnistust kinnitavad nad „*И в Духа Святаго Господа Истиннаго и Животворящаго*”, mitte nagu õigeusklikud, kes kaotasid sõna „*Истиннаго*”, hüüavad kahe-, mitte kolmekordse halleluuja, nad on loobunud kõigist sakramentidest peale ristimise ja pihtimise, oma pühakodades teevad nad maani kummarduse, kasutades selleks käte alla pandavate vaibakeste ehk podrutšnikute abi (Lisa 3). Palvehelmesteks on lestovka, mis koosneb väikestest riiderullikestest tehtud helmestest (17 rulli 17 prohvetliku ettekuulutuse auks, 33 on Kristuse eluaastad, 40 tähistavad Kristuse paastumist ja kiusamist kõrbes, 12 rulli kaheteistkümne apostli mälestuseks) ning neljast kolmnurksest labast (sümboliseerivad nelja evangelisti) (Lisa 9).

Kaks neist vooludest on esindatud Eestis Peipsimaal. Mida me vanausuliste elust ja tavadest teame?

Kes on siis Peipsimaa venelased, et neist peab rääkima eraldi? Kas on nad mingisugused „teistmoodi venelased“ kui Venemaa venelased? Mitte palju, aga erinevusi tekitas hilisem, ligi kolme sajandi pikkune ajalugu. Umbes kolm sajandit, sest täpselt ei saa öelda, millal Peipsimaale on esimesed venelased tulnud. Kindlasti toimus see enne, kui vanausulistest põgenikud siirdusid vabale maale.

On teada, et XIII — XIV sajandil elasid Peipsi läänerannikul pidevalt vadjalased ja krivitšid, ajutiselt ka eesti kalurid. Alles pärast Põhjasõda tulid siia suured rahvahulgad nii Eestimaalt kui ka mujalt. Samal ajal tulid ka esimesed venelased, et siia igaveseks jääda. Teine vene põgenike laine tuli pärast XVII sajandi Vene riigi- ja kirikureforme.

Mida see kirikumurrang tähendas? Eelkõige loobumist vanast ja siirdumist uuele, euroopalikule (kreeka) religioossele asjaajamise süsteemile, mis algas vanade tekstivigade parandamisest. Neid vigu, tõsi küll, oli päris palju, kuid asi ei piirdunud ainult nende parandamisega, vaid reformid suundusid ka rituaalidele, kus vana-vene traditsioon püüti asendada uute, kreeka kirikus kasutatavate rituaalidega. Muidugi nägid ustavad "vana usu" apostlid selles saatana sekkumist. Nemad aga olid omakorda riigi poolt neetud nende õpetus hukka mõistetud. Algas küüditamine.

Ellujäänud põgenesid riigi piirimaile, mis garanteeris neile suhteliselt rahuliku elu. Peaaegu tühi Peipsimaa oli soodsaks kohaks elamiseks ja tööks. Tänapäevani on iidsest vene asustusest säilinud kaksteist küla ja väike Piirissaar.

Esimesed katsed uurida vene Peipsimaa rahvast võeti ette möödunud sajandi keskel literaatide poolt. Teaduslik uurimine aga algas 1905. aastast, siis kui Nikolai II kuulutas välja usuvabaduse seaduse. Uurimuse kõrgpunktiks olid 1927. — 30. aastad, mil professor Paul Ariste tegi Peipsimaale uurimisretki ning asutas ERA juures ka vene rahvaluule kogu. Teine uurimissuund tuli samal ajal Riiast – vanausuliste suurkuju, ajaloolane ja kirjanik Ivan Zavoloko koos oma kaastöötajatega kogus siin religiooset ja etnograafilist materjali ning pidas teoloogilisi kursusi kohalikele noortele. Pärast sõda tegeles Peipsimaa venelastega, eelkõige nende dialektoloogiaga, Tartu Ülikooli vene keele kateeder T. Murnikova juhatusel. Ja viimaks, tänapäeva ulatuslikumaks tööks sellel alal on Jelizaveta Richteri monograafia.

Kas „puhas kristlus“ on üldse võimalik? Vaevalt. Võib-olla vaid kirjasõnasse fikseeritud dogmades ja seadustes, aga mitte rohkem, sest ka nende ümberjutustamine, rääkimata tõlgendamisest, nõuab rahvakeelt, võimet sellest või teisest asjast omamoodi aru saada. Siit lähtuvalt võib rääkida ka kolmest ristiusu kihist:

1. kanoniseeritud Püha Kiri ja neli evangeeliumi;
2. üldkristlik pärimus, apokrüüfid, traditsiooniline tõlgendamine;
3. kohaliku rahva arusaamad, ümbermõtestamised jne, mis ilmnevad ka
4. rahvaluule erinevates žanrides, ning eelkristlik pärandki läbi kristluse prisma.

Käesoleva töö seisukohalt huvitab meid eelkõige kolmas kiht, usk rahvaluule žanrides. Kõne all olid erinevat liiki legendid, lastepärimus.

Legendide põhiliseks eesmärgiks on ristiusu ideede edasiandmine, kuid erineval viisil. Töös käsutatud tekste võib kaotada kolme lüki, vastavalt nende algallikaks_selles töös legende vaadeldakse eraldi alaliikidena? Sellepärast, et lähtuti mitte niivõrd teksti ülesehitusest, kuivõrd selle uskumisväärsusest, tegelaskonnast ja funktsioonidest Nii soliidsete tegelaste esinemise tõttu (Kristus ja apostlid, Vana Testamendi prohvetid ja kuningad, populaarsed kristlikud pühakud jne) legendides jutustatud usutakse olevat tõepoolest toimunud.

ERA kogudes leidub ligi kakskümmend teksti, mida võiks määratleda legendideks. Kõik nad vahendavad kristlikku õpetust, selle ainekku, kuid erinevalt:

- a. Muinasjutulaadsed legendid, mille sündmustik toimub enamasti põrgus ja kus tegutsevad üsna autoriteetsed jõud (kuningas Saalomon, Saatan).
- b. Pühakulegendid. Nende juttude sündmustik toimub meie patusel maal ning räägib inimeste tavalisest elust. Ebatavaline on aga mingi ime esinemine, mille sooritavad ebatavalised tegelased (Kristus, apostlid, pühakud jt.). Nendele legendidele on iseloomulik see, et lõppkokkuvõttes saab kurjus alati kärastatud ja headus autasustatud.
- c. Kirjandusliku algupäraga legendid erinevad kahest eelnevast liigist selle poolest, et nende allikateks on kiriklik kirjandus (Piibel, apokrüüfid ja pühakute elulood), mida esitades ei tõlgendata omalt poolt (et teha seda rahvale arusaadavamaks), vaid antakse edasi võimalikult täpselt. Kas nendest võib siis rääkida kui folkloori nähtustest? Vist siiski, sest tavaline rahvakeelgi erineb kuivast kiri litatud teksti keelest. Arvesse tulevad ka lisandused (aforistika), kohandused ning asendused (keerulisematel juhtudel nimede ning reaaliategi asendamine tuntumatega).

Tänapäevalgi jutustatakse neid lugusid, aga tendents on selline, et populaarsemaks saavad just kolmandat liiki legendid, kuna esimesed kaotavad oma populaarsust. Selle põhjuseks võib-olla ajapuudus: palju lihtsam on ümber jutustada mõnda Pühakirja lugu kui meelde tuletada ja edasi anda traditsioonilist rahvajuttu.

Vanausuliste puhul võib näha, et nad on paljude varem põlatud nähtuste suhtes muutunud palju tolerantsemaks. Aga sellest ei tohi järeldada, et need kaks kultuuri (ortodokside ja vanausuliste venelaste kultuur) on välja surnud. Vastupidi, ennem on see mingi uue nähtuse sündimine, mida saab veel uurida tulevikus.

Vanausulised on kahe rahvuse rahumeelse kooseksisteerimise eredaks näiteks. Sajandeid on nad elanud kõrvuti eestlastega, sulandumata, säilitades identiteedi ja omapära, olles siiski mõjutatud eesti keelest ja kultuurist. „Vanausuliste ajalugu ei ole kunagi kirjutatud, seega kannab nende identiteeti nn „suuline ajalugu, mille kogumine ja säilitamine on hädavajalik. Vanausulised moodustavad rahvakillu, mis tunnetab end etnilise tervikuna. Et vanausulised on Eesti põliskasukad, siis nende kultuur on osa Eesti

kultuurist ja pärandist ning selle uurimine annab panuse Eesti kultuuri uurimisse.“
(Moorra 1964; Richter 1976) Aga peab kiirustama. Aeg on halastamatu.

Antud magistritöös esitatud materjale saab kasutada koolides koduloo, ajaloo, ühiskonnaõpetuse ja kultuuriloo õpetamise tundides. See äratab õpilaste huvi oma kodukandi kultuuri ja ajaloo vastu. Teiseks, need materjalid võivad olla abiks giididele Peipsimaal ekskursionide läbiviimiseks.

Käesoleva töö koostaja on pärit Peipsimaalt ning mõistetav on soov pöörduda oma kodukoha, selle kultuuri ja probleemide poole.

Kõik töös püstitatud ülesanded on saavutatud.

SUMMARY

The main goals of the theses „The role of religion in folk arts of Peipsiland old believers“ are to define on what extent the religion became an essential part of folk arts and to define the reasons why the different part of religion and folk arts were combined together in the arts of Peipsiland old believers. Moreover I would like to show the role of folk arts in the ethical upbringing.

Who are those Russians from Peipsiland and why should we talk about them separately? What is the difference between Russians from Russia and Russians from Peipsiland? The main difference is that during past three hundred years Russian culture has split into two branches and each of them developed in its own way.

Three hundred years is an approximate number. Nobody knows when the first Russian settlers came to Peipsiland. It is agreed that it happened in XIII — XIV centuries. The big crowds of settlers came here after the Northern war. The second wave of immigrants came here after the split in Russian Orthodox Church.

What were the reasons for such split? Apart from political reasons there were some inner reasons such as holy books corrections and changes in rites. Of course the old believers considered all these changes as intrusion of demonic powers and they condemned themselves to be persecuted and executed. As the result of persecutions they fled to the frontier of empire. Nowadays „Russian Peipsiland“ consists of 12 villages on the lakeside and the tiny Piirissaar island.

The first attempts to learn the Russians of Peipsiland were taken in the middle of the 19th century. But the serious scientific researches were done starting from 1905 when the law on religious freedom was passed. The founder of Russian folk arts fund professor P. Ariste spent a lot of time in research in 1927 – 30. At the same time the old belief historians I. N. Zavoloko, came there not only to gather some material but also to teach youth. The University of Tartu took part after the war. T. Murnikova who collected the example of local dialects and A. Belousov who defended a thesis „Literary heritage of Old Russia in the folk literature of the Baltic States“. But the most significant work about Russians in Peipsiland is the monograph by E. Rihter „Russian inhabitants of the Western Peipsiland“, published in 1976.

The major part of folk arts is so called „folk Christianity“ and the main goal of my work is to consider the elements of Christianity in various folk legends. Legend is one of the folk genres and the can be divided into three groups:

The first group consists of fairy tale legends. The actions take place outside our world.

The second group consists of saint legends. The actions take place on the Earth and tell about everyday problems.

The third group consists of literary legends. They are based on Holy Scripture and written tradition. The essence of these legends is the narration of original stories.

I also consider children folk art such as riddle. In the last part we will talk about a man his joys, problems and about material culture, traditions and beliefs about the world and God.

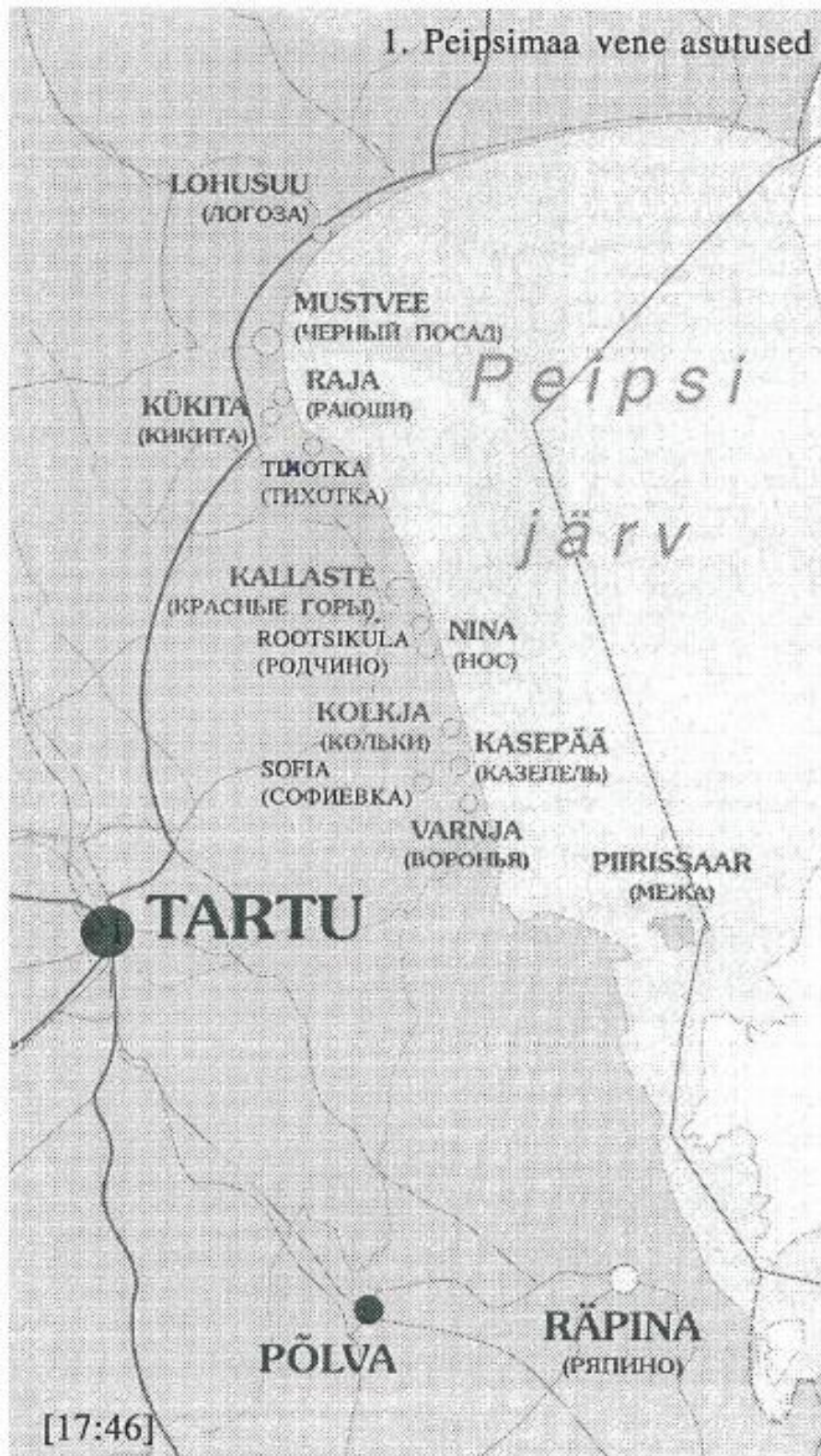
KASUTATUD KIRJANDUS

1. Afanasjev, A. 1985. Narodnõe russkije skazki. T. III. Moskva: Nauka.
2. Anderson, V. 1937. Staroobrjadšestvo i sektanstvo. St. Peterburg: Izdaniye V. Gubinskago.
3. Andrejev, N. 1938 Hrestomatija dlja võšših pedagogitkskih utkbnõh zavedeni. Moskva – Leningrad: Gosudarstvennoje utšebno-pedagogitšeskoe izdatelstvo.
4. Anikin, V. 1987. Russki folklor. Utšebnoje posobije dlja VUZov. Moskva: Nauka.
5. Anikin, V. 1957. Russkije narodnõe poslovitsõ, pogovorki, zagadki i detskii folklor. Moskva: Gosudarstvennoje utšebno-pedagogitšeskoe izdatelstvo.
6. Ariste, P. 1998. Peipsimaa venelased. – Vikerkaar. nr.2, lk 31.
7. Avdejeva, J. 1906. Zapiski o starom i novom russkom bõte. St. Peterburg:Mõsl.
8. Avvo L. 2014 – Dom i hozjaistvo staroverov zapadnogo Pritšudja. Opõt dialektnogo slovarja. Magistritõõ. Tartu.
9. Belousov, A. 1980. Literaturnoje nasledije Drevnei Rusi v narodnoi slovesnosti russkih staroilov Pribaltiki. Tartu.
10. Daniluškin, M. 1997. Istorija Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi. St. Peterburg: • Voskresenije.
11. Dubjeva L. 2007 – Položenije staroobrjadstsev zapadnogo Pritšudja v pervoi polovine i seredine XIX veka (po dokumentam istoritšeskogo arhiva Estonii i gosudarstvennogo istoritšeskogo arhiva Latvii). Trudõ po russkoi i slavjanskoi filologii. Lingvistika X. Otšerki po istorii i kulture staroverov Estonii II. Tartu, lk 13-36.
12. Eesti entsüklopeedia. 2002 Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
13. ERA = Eesti rahvaluule arhiivi vene kogud (ERA, Vene) 1,2,3,6,7,14.
14. Jevstratova S. 2007 – Staroverõ Pritšudja o duše. Trudõ po russkoi i slavjanskoi filologii. Lingvistika X. Humaniora: Lingua Russica. Otšerki po istorii i kulture staroverov Estonii II. Tartu, lk 112-124.
15. Jevstratova S., Šteingolde A. 2008 – Nazvanija odeždõ v jazõke staroverov Estonii. Korennoje russkoje menšistvo v Estonii i Jevrope. Tartu – Kolkja, lk 89-99.

16. Levitin-Krasnov, A., Savrov, V. 1996. Otšerki po istorii russkoi tserkovnoi smutõ. Moskva: Krutitskoje Patriaršije Podvorje.
17. Mark, J. 1998. Detski folklor v Pritg'udje – Raduga nr.2, lk 80-82.
18. Moora, A. 1964. Peipsimaa etnilisest ajaloost. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
19. Pibel. 1986. Vana ja Uus Testament. Helsinki: Soome piibliselts.
20. Ponomarjova, G. 2000. Vene vanausulised Eestis. Tartu.
21. Ponomarjova, J. 1998. Istorija izutšenija Pritšudja – Raduga nr.2, lk 80-82.
22. Pritšudski, P. 1932. Staroobrjadtski sez d v Estonii – Rodnaja starina nr. 11- 12, lk 22.
23. Propp, V. 1998. Poetika folklori. Moskva: Labirint.
24. Propp, V. 1984. Russkaja skazka. Leningrad: Leningrad.
25. Richter, J.1976. Russkoje nasledije Zapadnogo Pritgudja. Tallinn: Valgus.
26. Rovnova O. 2007 – Govorõ staroverov Zapadnogo Pritšudja po materialam 1946 i 2003 – 2007 godov. Trudõ po russkoi i slavjanskoi filologii. Lingvistika X. Humaniora: Lingua Russica. Otšerki po istorii i kulture staroverov Estonii II.Tartu, lk 176-198.
27. Smirnov, P. 1895. Istorija raskola staroobrjadtshestva. St. Peterburg: Bibliograf.
28. Elektronnoi slovar drevnerusskogo jazõka s perevodom i tolkovaniem; <http://starove.ru/izbran/elektronnyj-slovar-drevnerusskogo-yazyka-s-perevodom-i-tolkovaniem-slov/>. Vaadatud 02.03.2017
29. Staroverets, M. 1928. O tserkovnom pesnopenii zenštšin v drevnosti. — Rodnaja starina nr.3, lk 21-22.
30. SUS = Barag, L., Berezovski, J., Kabnikov, K., Novikov, N. 1979. Sravnitelnoi ukazatel skazognõh sjužetov. Leningrad: Nauka.
31. Zavoloko, J. 1929. Istorija tserkvi. – Rodnaja starina 8, lk 53.
32. Zavoloko, J. 1932. Stih dušepoleznõi. —Rodnaja starina 11-12, lk 8.
33. Zenkovski S. 1995. Russkoje Staroobrjadtshestvo: Duhovnõje dviženija XVII veka. Moskva: Znanije
34. Zorin A. 2016 — Kak napisat dissertatsiju. <http://syg.ma/sygmafeatured/andriei-zorin-kak-napisat-dissiertatsiiu>. Vaadatud: 24.07.2018
35. Spravotnik. 1996. Tainõje obštšestva i sektõ. Minsk: Novoje znanije.

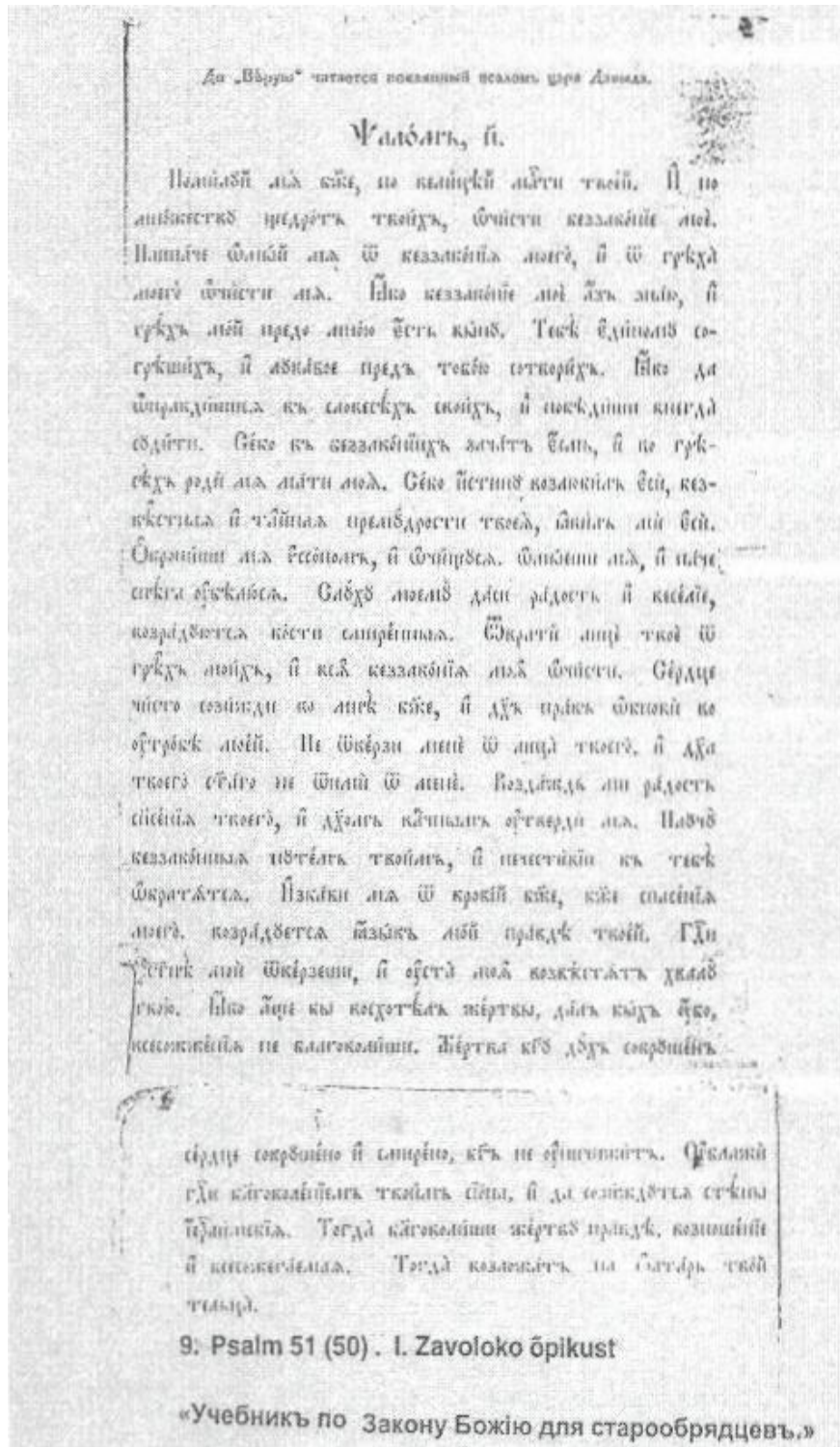
LISAD

Lisa 1. . Peipsimaa vene asutused

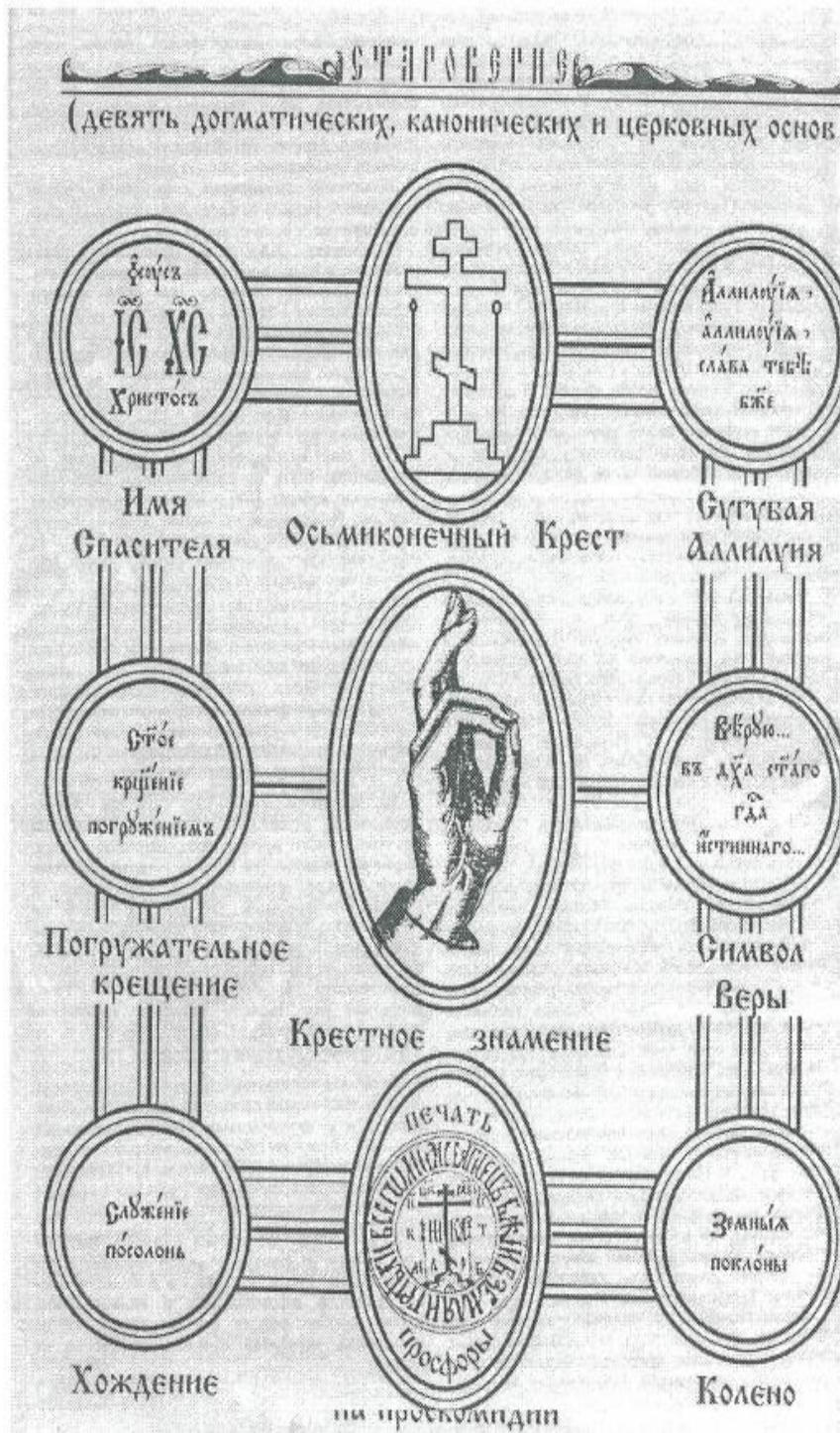

Lisa 2. Psalm 51. I. Zavoloko ėpikust

Lisa 3. 9 dogmaatilist alust

Lisa 4. Ajakirja „Родная старина” tiitelleht

Lisa 5. Dokumentaalfotod

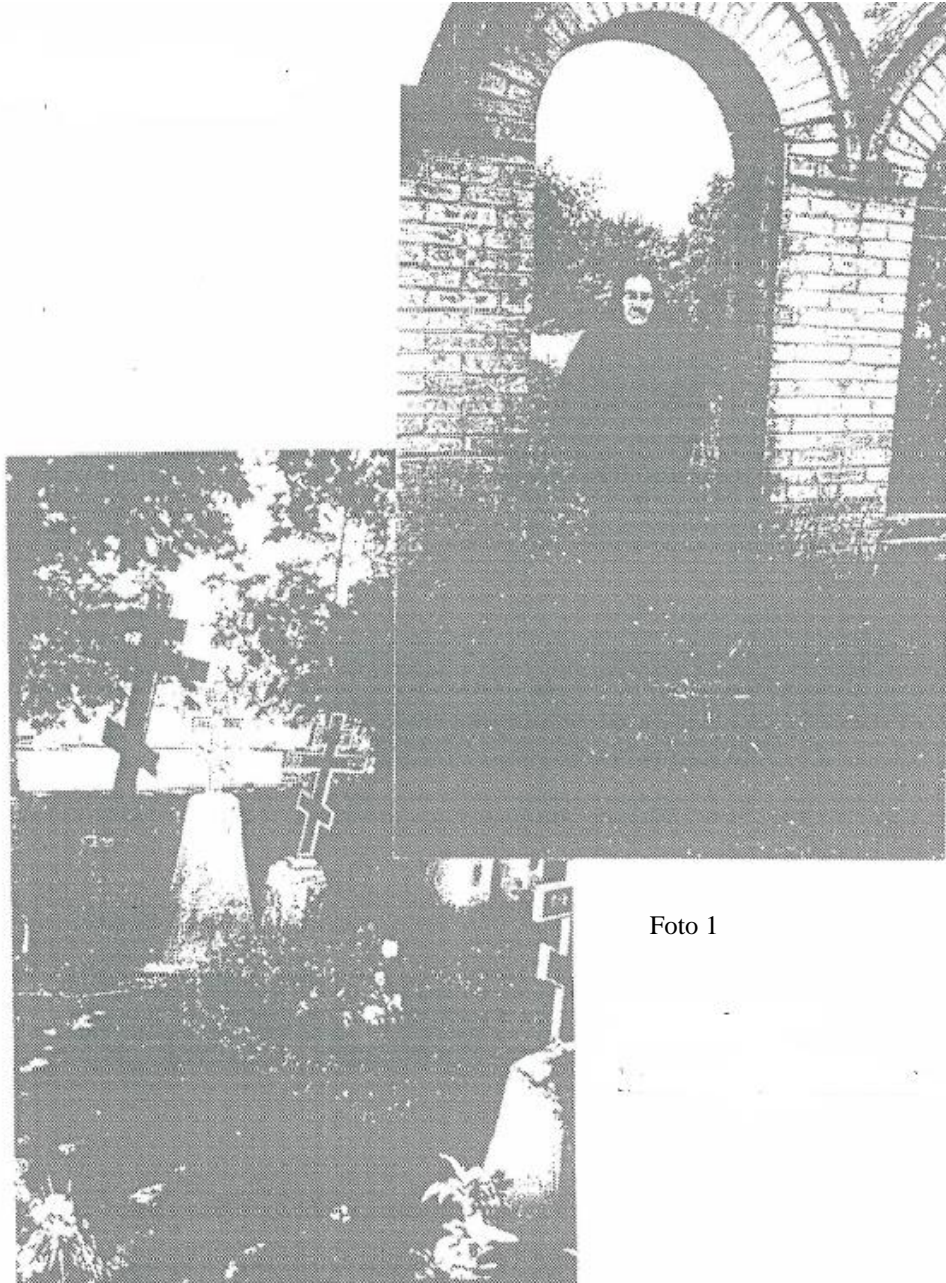

Foto 1

Foto 2

Foto 1. Pulheria Baranina aastal 1996

Foto 2. P. Baranina haud Kolkja kalmistul

Foto 3. Vanausuliste lapsed eile ja täna

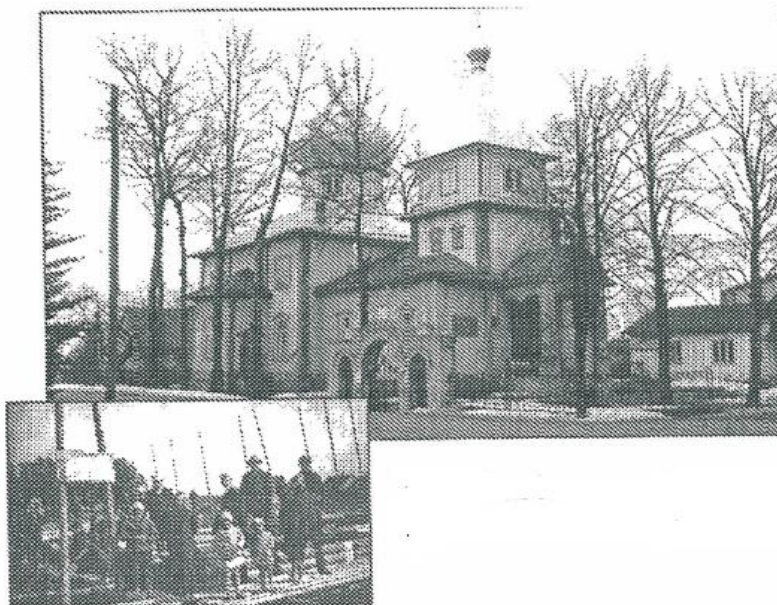

Foto 4. Mustvee palvemaja ehituse algus 1920ndate aastate lõpul

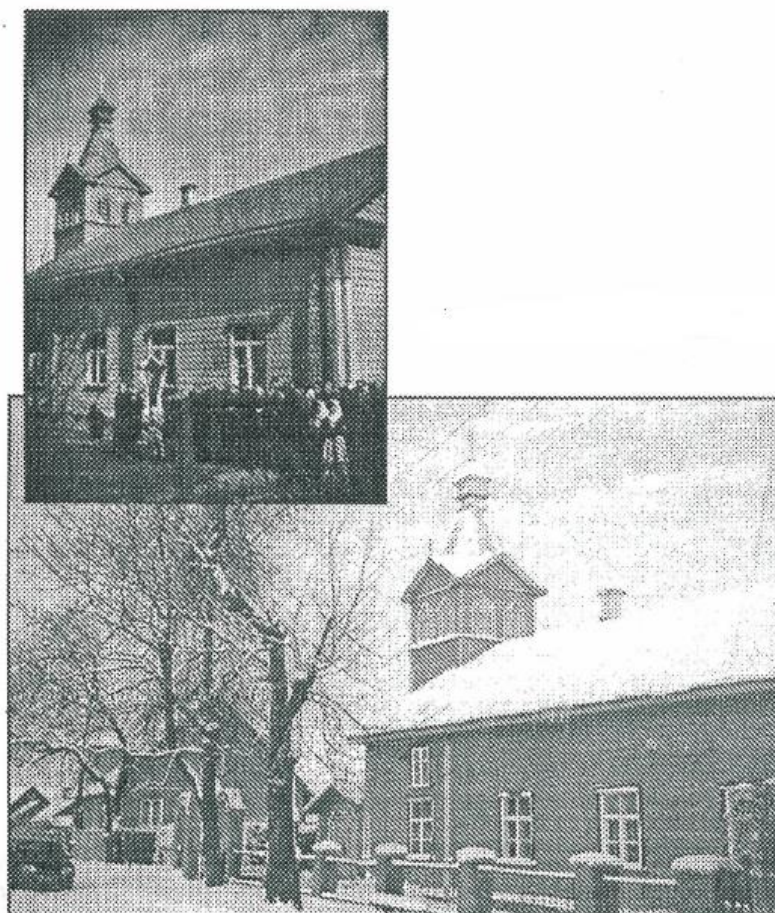

Foto 5. Kallaste palvemaja

Lisa 6. Peipsimaa palvemajad

Foto 6. Mustvee vanausuliste palvemaja

Foto 7. Raja vanausuliste palvemaja

Foto 8. Kasepää vanausuliste palvemaja

Foto 9. Suur-Kolkja vanausuliste palvemaja

Lisa 7. Iossif Jotkin näitab viiesaja aasta vanust raamatut

Foto 10. Iossif Jotkin näitab viiesaja aasta vanust raamatut

Lisa 8. Vanausuliste ikoonid

Foto 11. Vanausuliste ikoon

Foto 12. Vanausuliste ikoon

Foto 13. Mustvee vanausuliste kiriku ikonostaas (2006)

Lisa 9. Lestovka

Lisa 10. Video (videolõik filmitust)

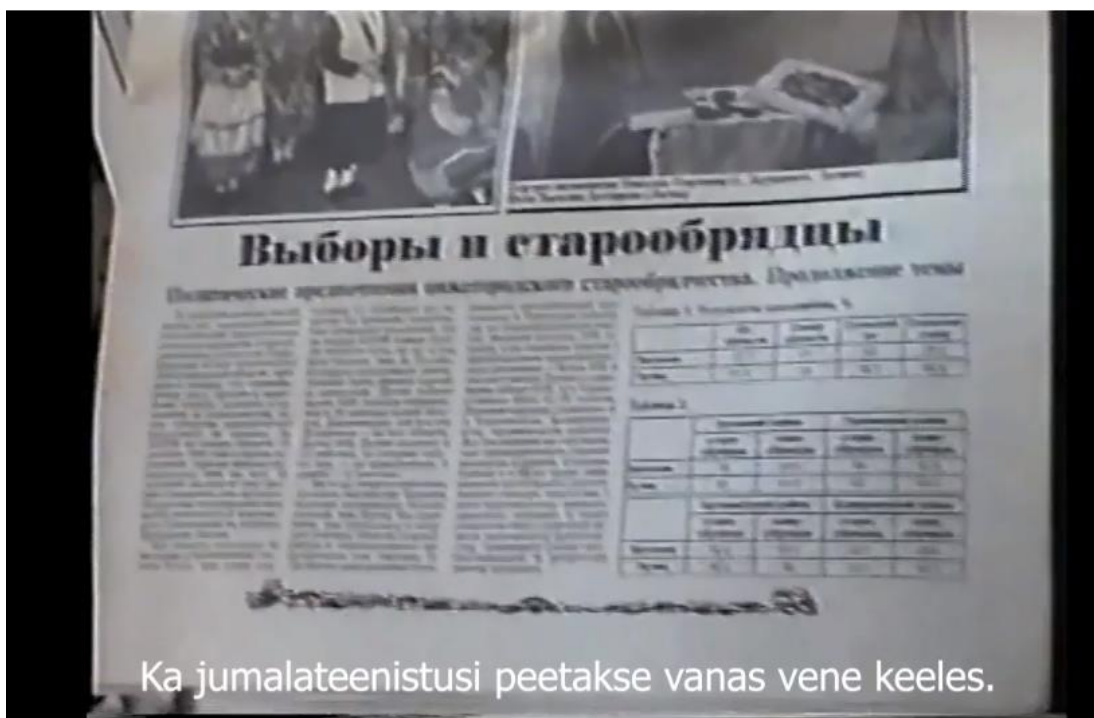

Intervjuu Kiira Prussakovaga Kallaste linnas

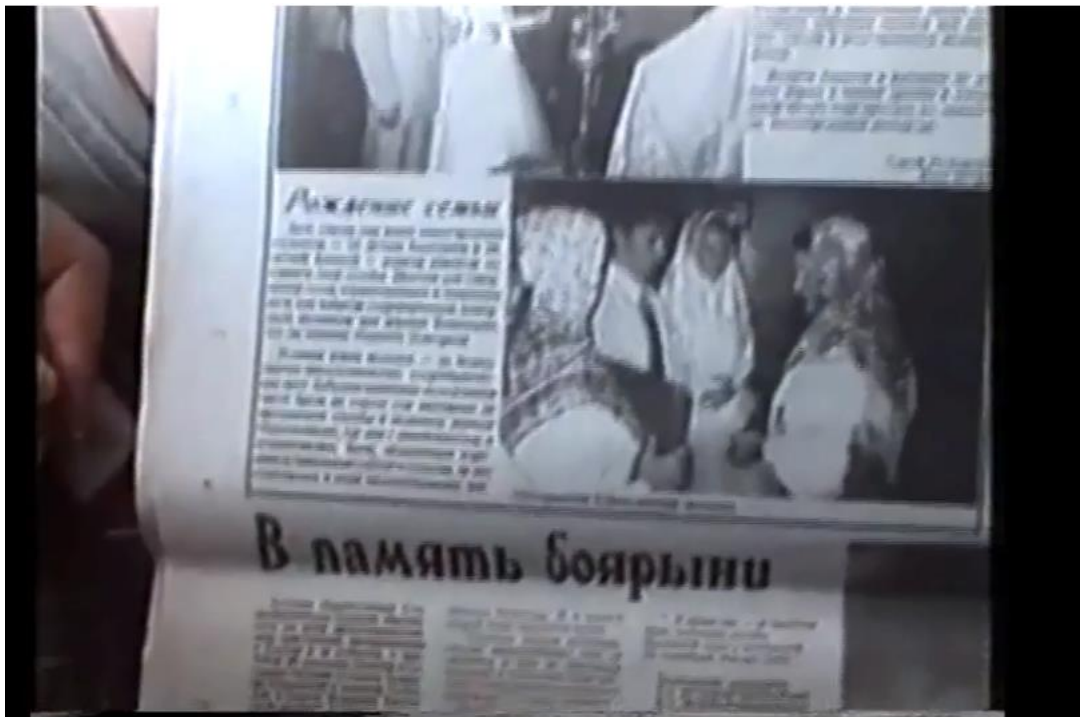

Raamatud toodud kaasa Venemaalt põgenemisel mitusada aastat tagasi ja on vanas keeles.

Ka jumalateenistusi peetakse vanas vene keeles.

**Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks
tegemiseks**

Mina, Svetlana Sergejeva (02.05.1976)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

PEIPSIMAA VANAUSULISED LÄBI AEGADE – RAHVAKULTUUR JA ELU,

mille juhendaja on Szilard Tibor Toth,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 30.08.2018